

תורת אמך

הקדמה

ישתבח המפואר ויתרום הנישא, אשר בחר בנו מכל אומה, ונתן לנו תורה תמימה, שלמה עמוקה וחתומה, ארוכה מארץ מידה ורחבה מיני ימה, שבעים פנים לתורה עץ חיים למחזיקים בה, מאירת עיניים ברה כחמה, תוציא לאור כל תעלומה. דיברות פיו הנחילנו, בהגלותו בסיני עלינו, ירדה תורה לעינינו, בזכות אבותינו הנחילנו, אשר בדרכם צועדים אנו, לא סרנו ולא זענו בדרכינו, מתורת אימותינו, זכותם תהיה מגן וצינה לנו ולבנינו, אכי"ר.

איתא במדרש שחמה ולבנה נבראו שווים ונתמעטה הלבנה על שקטרגה שאי אפשר לשני מלכים בכתר אחד ופרש רש"י (בראשית א, טז), ואע"פ שהייתה לה נפילה גדולה בימי העולם שאורה היה כה רב ממש כאור החמה ועתה היא קטנה וזעירה, בכל זאת ממשיכה היא להאיר מידי חודש בחודשו ולמלוך בממשלת הלילה.

מהיכן שואבת הלבנה עוצמה זו להתחיל כל חודש מחדש?? אלא הסוד הוא שלעולם לא ראתה חמה פגימתה של לבנה. והנלמד הוא כדברי דוד המלך ע"ה שאמר בתהלים "ועוד מעט ואין רשע והסתכלת על ממקומו ואיננו" (לז, י). להסתכל תמיד בטוב על כל אחד, ובכלל הברכה יקח אדם גם את עצמו לכף זכות.

בשבח והודאה לחי עולמים יתעלה שמו לעד, שזיכנו ברחמי הרבים, להוציא את גיליונות "תורת אמך" על המועדים ופעמים רבות נאלצנו לקצר או להשמיט הלכה ומנהג מחוסר מקום ועתה בס"ד זוכים

תורת אמך

להוציא קונטרס "תורת אמך השלם" לימי התעניות, בין המצרים, תשעה באב, וצרפתי הלכות ומנהגי אבלות.

ואע"פ ששמעתי מבעלי דמיון שאין להתעסק בהלכות אלו, אך מאחר שראו ענינו פעמים רבות בבית האבלים שנוהגים הפך הלכה והמנהג, והיו פעמים שנשאלתי בעניינים אלו ולא ידעתי או שלא נמצא בספרי המנהגים ולכן העלתי הדברים על הכתב, למען תהיה משנה סדורה לנצרכים אחר אריכות ימים לכל עם ישראל. שהרי סוף האדם למיתה. וכתב בספר חסידים (סימן רס"א), אהוב לך את המצווה הדומה למת מצוה, שאין לה עוסקים, כגון שתראה מצוה בזויה, או תורה שאין עוסקין בה... ואם תראה שחוששים ללמוד גמרא מסכת מועד ופרק מי שמתו, אתה תלמדם ותקבל שכר גדול כנגד כולם, כי הם דוגמת מת מצוה, שאין לה קוברים. ואהוב אותן מסכתות ואותן הלכות שבני אדם אין רגילים בהם וכו' אלא כן יעשה הרוצה ללמוד אותה, יתפלל להקב"ה שלא יארע דבר רע עכ"ל הטהור. לכן אין לי ספק שאין בית מדרש ללא חידוש. ואע"ג דמנהגים אלו רבים הם, השתדלנו להביא זעיר פה זעיר שם ממה ששמענו מרבותינו שליט"א.

וזאת למודעי שלא באנו ח"ו לחלוק על שום פוסק או ת"ח, אלא ציווי שמירת המנהגים גרידא מונח לפנינו, כמצות הכתוב הוא, שמע בני מוסר אביך ואל תיטוש תורת אימך, דהנה יש המערערים על מנהגינו ומבטלים אותם במחי יד, ללא שום חקירה או דרישה בנושא וכתבו הרבה מחכמי ישראל על נושא זה, כמובא בהקדמה לספר מגן אבות (בפתח דבר עמ' ט"ז) בשם הגר"ח קנייבסקי שליט"א שכתב (בספר שרשי מנהגי אשכנז ח"א דף 18) וז"ל זו היא מכה המהלכת בימינו, שאנשים עוזבים את מנהגי אבותיהם, זו היא עוולה גדולה. עיי"ש באורך. וכן

תורת אמך

שמעתי בשם הגר"ש אלישיב זצ"ל אודות מנהגי המערביים בארץ ישראל, דכל מנהג שנמצא קהילה של מנין אנשים יוצאי המערב הפנימי, עליהם לחזק ולקיים כל פרטי התפילה ומנהגיה כפי שעשו אבותיהם בלא שינוי כלל. וכן שמעתי מהגר"מ אליהו זצ"ל שציבור יוצאי מרוקו עליהם לברך על ההלל בר"ח אע"פ שמנהג א"י אינו כן. ולך נא ראה בספר חסידים (סי' קי"ד) שכתב וז"ל: המשנה מנהג ראשונים כגון פיוטים וכו' עובר משום אל תסיג גבול עולם אשר עשו אבותיך. לא תסיג גבול רעך אשר גבלו ראשונים, עכ"ל. וכתב עוד מרן הרב שמש ומגן (ח"ב ריש סי' ל"ד) ואני בבואי לארץ ישראל לא שיניתי אפילו כל דהוא מהמנהגים שנהגתי במרוקו. ועוד כתב שם (ח"ג סי' פ') בשאלה שבא חכם ורצה לשנות מנהג מרוקו שלא יאמרו במה מדליקין לפני לכה דודי אלא אחרי, והשיבם הרב דאין לשנות המנהג ואין ראוי לזלזל במנהגי ישראל, ובפרט כיון שגם בבואם לא"י המשיכו במנהגם הקדמון, דודאי אין שום אחד רשאי לשנות מנהגם ואפילו יהיה נגד הקבלה, ע"כ.

ועוד ידוע חשיבות שמירת מסורת מנהגי אבותינו שהמה כמלאכים נידמו, כמובא בסידור "קינות אבותינו" לר' מאיר אלעזר עטיה הי"ו (עמוד 20 אם למסורת הערה 4) בשם רבינו הגדול כמוהר"ר ר' אליעזר די אבילה זצוק"ל בשו"ת באר מים חיים (דף ע"ט סוף עמודה ד'): והרבה מאלו המנהגים שיש להם על מה שיסמוכו, אע"ג דלית הלכתא הכי, ומכל שכן בדבר שלא נקבע להלכה בו, שיש לנו לילך אחר המנהג וכו', דדוקא מנהג שיש לו על מה לסמוך הוא דאזלינן בתריה "ובתלת זמנין נקבעיה הלכה על פי המעשה" וכו' עיי"ש.

ובצאתי מן הקודש, אצרף ברכתי לחבריי וידידיי העוזרים והמסייעים עימי, בכללם יתברכו כל המאירים והמעירים על הנכתב ועל כולם לומדי כולל ערב לבעלי בתים "תפארת מיכאל אלעד" וכן

תורת אמך

השעורים שאנו מוסרים בס"ד במספר בתי כניסות בעיר אלעד ת"ו, שעל ידם זכינו לברך שמעתתא אליבא דהלכתא. ופעמים רבות פנינו לתלמידי חכמים להכרעת הסוגיא.

וכאן המקום להודות לגאון עוזינו ותפארתינו מורינו ורבינו משיירי כנסת הגדולה הרה"ג ר' יהושע מאמאן שליט"א בעל העמק יהושע ז"ח, זקן רבני מרוקו ומלפנים רב וראב"ד במרוקו, ה' יאריך ימיו בטוב ושנותיו בנעימים, אורך ימים ושנות חיים ושלוש יוסיפו לך אכ"ר,

לבנו הרה"ג ר' רפאל עמרם מאמאן שליט"א.

להרה"ג ר' משה אוחנונא שליט"א (אב"ד פ"ת), הרה"ג הרב ציון באורון שליט"א (חבר ב"ד הגבוה לערעורים). וידידי הרה"ג רבי מאיר אסולין שליט"א רב ק"ק תפלה לעני קרית גת.

הרה"ג ר' יחיאל בוחבוט שליט"א מלפנים רב ק"ק חסד לאברהם קזבלנקה ובארץ רב העיר קרית שמונה, וכן רבי שלמה פחימה שליט"א תלמיד הסבא רבה הרה"צ רבי כליפה אלמליח זצ"ל רב ק"ק אולדמנצור.

תורת אמך

ואחרון החביב לידידי רבי ברוך סבאג הי"ו שעבר על כל הקונטרס
וסילק כל מכשול והעיר את עיניי במספר סוגיות חשובות, ואף ערך
את כל הקונטרס. ישלם ה' שכרו ויתברכו כל ב"ב.

וכאן המקום לברך להצלחת ידידי, רבי דוד אלמליח שליט"א וב"ב –
מפריז, רפאל לוגסי וחביב כלפון הי"ו וב"ב מהרה יזכו לזקש"ק, אביעד
בן שלוש הי"ו וב"ב מלוס אנג'לס, שאול סופר הי"ו וב"ב – מפריז,
ומפיצי השיעורים די בכל אתר ואתר, אשר פרץ הי"ו עורך ומפיק
השיעורים וב"ב, מנהל אתר דרכי אבותינו מן המערב.

נפתלי אזולאי וב"ב, מנהל אתר "מורשת מרוקו". אליהו (אלי) פילז
הי"ו וב"ב מנהל האתר "מורשת יהדות מרוקו" וידידי אברהם מקיים
הי"ו וב"ב, מנהל אתרנו "אור חדש".

המצפה לביאת משיחנו שיחוננו, ובבואו תחזינה ענינו

הצב"י אברהם אסולין ס"ט

אלעד יע"א.

תמוז תשע"ג

תורת אמך

חיי ותורתו של הצדיק המלובן כמוהר"ר ר' חיים בן עטר זיע"א

יומא דהילולא ט"ו תמוז

לידתו

בעיר סאלי נולד הצדיק, לאביו ר' משה אבן עטר בשנת התנ"ו, למד תורה מפי סבו כפי שכתב בהקדמה לספרו חפץ ה' וז"ל ושבתתי ללמוד תורה מפי מורי ורבי, הרב המפורסם אדוני זקני מורי, אשר נודע בשערים שמו המופלג, החסיד הענו כמוהר"ר חיים בן עטר זלה"ה, אשר מימיו שתיתי באר מים חיים, ובין ברכיו גדלתי, ובחיקו ישבתי, מיום היותי, לשאוב מדבריו הטובים, ומרוב חסידות, כמעט אני אומר, שלא עבר עליו חצי לילה בשנה, אפילו לילות תמוז, מלקונן ולספוד כאשה אלמנה, על חורבן בית אלקנו, בבכי גדול, ולהשלים כל הלילה בתלמוד, עימי וכיוצא בי מיוצאי חלציו.

מרבץ תורה ועול הציבור

מלאכת שמים על שכמי שמת, מימי חורפי ללמד תורה, גם לחזר אחרי היכול להבין, נוסף על צרכי צבור ומשא הנצרכים, לא לחלק לבד אלא לגבות ולהפוך ולחלק ולהצר במצומצמות צריכים ראיה שכלית לזון לנפש אביונים צדיקים וטובים, נוסף על מעמסת פיזור תורה בכל יום ב' דרשות ערב ובקר לכל בני העיר וכי יאריכון הימים דרשות ג' בכל יום. המעיינים של ירושלים באים תמיד ולומדים לפני בכל דבר הקשה ובכבוד גדול ועצום ורב יותר ממה שאני ראוי...

ביצד נתחבר הספר הק' "אור החיים"

את כל זה חפצתי עשות לי זמן ויחידתי זמן בכל יום שישי ד' או ה' שעות, מועט למצוה זו, לפרש ב' ג' גרגירים ממאמרי אלהים חיים

תורת אמך

אחד המרבה ואחד הממעיט וקדמתי בתפלה מול מקור החכמה ואליו פי קראתי שלא אכשל בדבר שאינו רצוי לפניו גם יחונני לבל אכשל במכשול גניבת דעת קטן וגדול וסייג עשיתי שמשכתי ידי מפתחת ספרים לא לקלותם כיוונתי חלילה כי כולם אענדם לראשי ואתעטר בהם אלא לבל אכשל להתכסות בשמלתם.

השגחה פרטית

הראני ה' נס בחיבור זה (פרי תואר), שהגם שאזלת יד ואפס כסף להזיל להעלותו על מזבח הדפוס, העיר ה' רוח נדיבה איש ישר תמים בדרכיו מיחידי ק"ק ליוורנו יע"א אשר לא הכרתיהו ולא ידעתי מהותו, ומעצמו נשאה ונדבה רוחו אותו, ושלח לי שליח לאמר שקיותה נפשו עשות דבר שיהיה לי בו נחת רוח... ובזריזות גדולה מיהר הנדיב עשות הדבר... הראני ה' כי חפץ בחיים ובתורתו והעיר את רוח הנדיב, אשר לא הכירני גם מתמול גם היום, אין זה אלא מעשה ה' ברוך הוא.

הארות רוחניות

במירון: ומעיד אני באמת, כי בילדותי שמעתי פה מרבני קשישאי רבני הספרדים, אשר אבותיהם ספרו להם, כי הרב הקדוש רבי חיים בן עטר זיע"א היה פעם אחת בהילולא פה עיה"ק צפת ת"ו וכשעלה למירון והגיע לתחתית ההר, שעולים משם אל הקודש, ירד מהחמור והיה עולה על ידיו ורגליו, וכל הדרך היה גועה כבהמה וצועק, היכן אני השפל נכנס למקום אש להבת שלהבת, קודש בריך הוא וכל פמליא של מעלה הכא (כאן), וכל נשמות הצדיקים שמה, ובעת ההילולה היה שמח שמחה גדולה והוא עצמו שרף כמה בגדים לכבוד רשב"י זיע"א וכו' (ס"ס כבוד מלכים ירושלים תרלד).

תורת אמך

כנסת ישראל

נכנסנו למירון יום רביעי... וישבנו בזה הבית של רשב"י ממש, ולמדנו שם בחשק גדול ובאהבה גדולה ובשמחה ספר הזוהר עד ד' שעות מן הלילה ועמדנו לאכול, וחזרנו תיכף אחר האכילה ללימודינו, לפי שנתן הרב לכל אחד מהחברים שהיו שם ספר אחד של הזוהר והיה חלקי הספר בראשית, ולמדנו עד ששה שעות נתמלא הבית ריח טוב, אשר כמוהו לא נהיה, והריחו כולם אנשים ונשים, גם גביר אחד שהיה שם עמנו, ושמחנו הרבה ולמדנו עד ח' שעות מהלילה והלכנו לישון, וקודם שהאיר היום בשתי שעות עמדנו על משמרתנו ולא ישנו כי אם ב' שעות וישבנו ללמוד, כשהאיר פני המזרח התפללנו כותיקין וישבנו ללמוד י"ח שעות ללא הפסק בנתים אפילו של דבר תורה (אגרת).

הארה גדולה

ותיכף כשהלכתי לבית הכנסת, ראיתי הארה גדולה בשעת כל נדרי וקנה לי גביר אחד מהמערב הוצאת ספר תורה דכל נדרי, ובשעה שפתחתי ההיכל היה בעיני כפתיחת שערי גן עדן, ובכל כך הארה שהייתה בבית הכנסת, וכל העם מתחננים וכל אחד בוכה בכיה גדולה לפני ה' לבנות בית המקדש, אפילו הפאלחים, יאמנו דברי, שלא ראיתי מימי הארה כאותה שעה...

במערת אליהו הנביא ז"ל

יום הכיפורים שנת תק"ב הם עשו במערת אליהו הנביא שבהרי הכרמל "וכשאדם נכנס לשם מנצנצת בו רוח הקודש ושערותיו עומדות מרוב המורא שם... ואנו בכל תפלה ותפלה מה' תפלות של יום הכיפורים היינו אומרים דעני לאליהו בהר הכרמל והיינו מתרעדים שהייתה יראה גדולה ונוראה כאילו אליהו ז"ל שם...

תורת אמך

פנינים מתורת רבנו חיים בן עטר זיע"א

טבילה במקוה

כתב רבנו חיים בן עטר בספרו ראשון לציון (משלי), הטבילה היא במים ארבעים סאה, וזה יועיל לכאשר יחשוב האדם מחשבות רעות אשר לא תעשנה לזה היתה עולה באה, לזה יטבול במים יעביר טומאתו ממנו.

מנהג אבותינו

כתב רבי חיים בן עטר זצ"ל בספרו חפץ ה על הש"ס ברכות (דף יא). מכאן ראיתי להוכיח ולחזק את המנהג שנהגו לומר הרבה פזמונים ותחינות ביום התענית וביום ראש השנה וביום הכיפורים בתפלת שמונה עשרה כפי סדר הנוגע לכל אחד, כי כן נתנו רשות רבותינו להוסיף כפי מה שרצו. ודלא כמנהגים להשמיט הפזמונים ביום הכפורים מתוך התפלה, כי מנהג אבותינו תורה וכן ראוי להניח הסדר שכתוב במחזורים.

מנהג קדמונים

כתב רבי חיים בן עטר בספרו ראשון לציון (סימן רמו סעיף יט), פשיטא דמנהג קדמונים אין לזוז ממנו לחלק צדקה ביום התענית אפילו נטלו י"ד סעודות (מהקופה של הצדקה), מכמה טעמים נכונים.

מחזיקים בת"ח

כתב רבי חיים בן עטר בספרו ראשון לציון משלי (פ"ג פי"א), יש שלוקח לו תלמיד חכם אחד בחור וכל מחסרו עליו עד ישיג שלמותו,

תורת אמך

כמו שעושים בערי המערב, וכן שמענו שעושים כן בערי אשכנז, ואלו הם הנקראים מחזיקים באמת.

להורות בגיל צעיר

איתא בגמרא (סוטה כב.). אמר רב הונא אמר רב מאי דכתיב כי רבים הפילה ועצומים כל הרוגיה. כי רבים חללים הפילה, זה תלמידי חכמים שלא הגיעו להוראה ומורה. ועצומים כל הרוגיה, זה ת"ח שהגיע להוראה ואינו מורה. ועד כמה, עד ארבעין שנין ופירש רש"י עד כמה, הוי ראוי להוראה. כלומר שלא מספיק בקיא בהוראה אלא יש תנאי שיהיה גילו בן ארבעים. ובמקום שאין מורה הוראה אחר מעל גיל ארבעים באותו מקום, מותר להורות כמבואר שם בגמרא גבי רבא שהורה קודם ארבעים שנה ובמרוקו פסקו בזאת כרמב"ם הלכות תלמוד תורה (פ"ה ה"ד). שם מביא כל דברי הגמרא הללו, ומאריך מאד בחומרת הדבר למי שלא הגיע להוראה ומורה. אך אינו מזכיר כלל את דברי הגמרא שצריך שיהיה מורה הוראה בן ארבעים שנה. וכן מרן בשו"ע (יו"ד רמב סעיף יג). פוסק שתלמיד שלא הגיע להוראה ומורה, הרי הוא רשע וגם רוח וכו' ולא הזכיר כלל את גיל ארבעים והיינו שפסק על פי כללי הפסיקה כהרמב"ם והרי"ף. וכך פוסק רבי חיים בן עטר זצ"ל בספרו ראשון לציון (יו"ד רמב אות ט). בדורותינו דאין מי שראוי להוראה, אם כן מי יורה דעה. אלא כפי הזמן והעת הגיע (להוראה), יקרא וכך פסקו במערב.

סגולות

כותב רבנו חיים בן עטר בספרו אור החיים הקדוש פרשת אחרי מות כמעשה ארץ מצרים. כשם שבעשבים יש דברים סגולים וטבעים כך יש בתורה מדות סגולות וכו'.

תורת אמך

הנחת תפילין

פסק רבנו חיים בן עטר זצ"ל בספרו פרי תואר (יו"ד סימן כח ס"ק ד), שיש ג' דברים שמברכים עליהם שהחיינו. א. מצוה הבאה מדי שנה, כשופר, סוכה ולולב. ב. מזמן לזמן כנישואין, בברית לבנו וכו'. ג. כניסתו לעול המצות שבא לידי ביטוי בהנחת התפילין שאז מברך ברכת שהחיינו, ואין ברכת שהחיינו מצד שהתפילין חדשות ולא מצד שתפילין הם מלבוש וכו' אלא מצד כניסתו לעול המצות והדבר ניכר בהנחת התפילין ואז יברך ברכת שהחיינו.

ברכת הציפורן

פסק הגאון הצדיק רבנו חיים בן עטר בספרו חפץ ה' (ברכות דף מג ע"ב). וז"ל ולכן הורתי הלכה למעשה על מין שקורין קרונפ"ל (ציפורן) הגדל ועצו הוא קשה הגם שיונח דאינו מקים שנים בארץ, עם כל זה כיון שהוא קשה כעץ פשיטא דמברכין עליו בורא עצי בשמים, ומה גם דאמרו לנו שמתקיימים שנים, והשתא לא איצטרכינא בהוא להאי טעמא אלא למין שאינו מתקיים ועצו מתקיים שפיר מברכין בורא מיני בשמים.

ברכת שהחיינו

כתב כמוהר"ר חיים בן עטר ז"ל בספרו פרי תואר (סימן כח ס"קט), שהקונה מלבוש או ספרי הקודש, מברך שהחיינו כיון שהוא קנין המשמח את הלב.

(מעשה היה בקום המדינה היה חכם בשם הרה"ג רבי משה אסולין שכיהן ברבנות בחו"ל ובארץ, מישהו הראה לו ספר תורני חשוב ומאד חפץ לקנותו, אך כסף בכיסאו לא בנמצא, הגיע להסכם עם המוכר, שהוא יתן לו שמונים מזוזות תמורת הספר).

וכ"ש לתקופת הגר"ח בן עטר, ספר היה יקר המציאות ובימינו אנו, ספרים עלותם כמה פרוטות ולכן לא יברך. וכן שמעתי מפי הגר"י

תורת אמך

מאמאן שבמרוקו לא בירכו על רכישת ספר. ונראה לענ"ד אם אדם יקנה ספר נדיר במאות שקלים והפרוטה לא קיימת בכיסו, ברוד שהמברך לא הפסיד כהנוהגים בברכת שהחיינו על ספר תורה. (תורת אמך ברכות הנהנין).

חיבורין

א. אור החיים - על התורה

ב. פרי תואר - יורה דעה

ג. ראשון לציון - על הש"ס

ד. מאור החיים - דרשות שדרש באיטליה נכתב ע"י תלמידו הרב משה פראנקו זצ"ל

נלב"ע טו תמוז ה'תק"ג ומנוחתו כבוד בהר הזיתים זיע"א

תורת אמך

הנהגות לתעניות וצומות

א. נהגו ליתן צדקה בכל התעניות כמאמר הגמרא (ברכות עמוד ו:), אמר מר זוטרא אגרא דתעניתא צדקתא וכן איתא במסכת (סנהדרין עמוד לה.), אמר רבי יצחק כל תענית שמלינין בו את הצדקה כאלו שופכי דמים שנאמר מלאתי משפט צדק ילין בה ועתה מרצחים (ישעיה א' כא) ופירש רש"י שם בד"ה כל תענית וכו' רגילין היו בלילי תענית לעשות צדקה והיו עיני העניים נשואות לכך ואם ילינו נמצאו עניים רעבים שנשענו על כך. וכתב רבי חיים בן עטר בספרו ראשון לציון (סימן רמו סעיף יט), פשיטא דמנהג קדמונים אין לזוז ממנו לחלק צדקה ביום התענית אפילו נטלו י"ד סעודות (מקופת הצדקה), מכמה טעמים נכונים.

ב. מנהגנו כפסק הש"ע (סימן תקנד סעיף ה), שנשים הרות ומניקות פטורות מן התענית בצום גדליה, עשרה בטבת, תענית אסתר, י"ז תמוז, מפני צער הוולד. חוץ מתשעה באב, ויום הכפורים. וכתב הגאון רבי רפאל בירדוגו בספר תורת אבות (סימן תק"ג), דמה שכתב הרמ"א שנהגו להחמיר כשאינן מצטערות, אנן לא קי"ל הכי אלא

תורת אמך

כדעת מרן. וכך גם נהגו יהודי אלג'יר כדעת מרן, כמובא בספר מטה יהודה עייאש (סימן תקנ), וכן מנהג תונס כמובא בשו"ת שואל ונשאל (ח"ד סימן ח).

ג. תשעה באב שחל בשבת ודחוי ליום ראשון, מתירים להרות ומניקות שלא להתענות.

ד. מנהגנו בארבעת התעניות לחנך הילדים שהגיעו לחינוך להתענות על פי שעות והכל לפי כוחם. (שמעתי מפי הגר"י מאמאן), וכן כתב בקיצור שו"ע טולידאנו (סימן ת"ק הלכה טו), בתשעה באב והוא הדין בשאר תעניות יש לחנך הילדים והילדות לשעות דלאו סכנה, אבל לא לכל היום דבתענית דרבנן אין להחמיר משום סכנה. וכן נהג בקודש הרה"ג רבי אברהם ב"ר יצחק אבוחצירא זצ"ל "בבא הנה" להרגיל בנועם את הילדים בתענית שעות. (חתנו הרה"ג אברהם מוגרבי).

ה. נהגו בכל התעניות בתפלת המנחה להניח תפילין, להשלים מאה ברכות וכך מובא בב"י או"ח (סימן מו אות ג), ואם הוא מתענה חסרו ח' מסעודה אחת שאינו סועד ונמצא שאינו מברך אלא צ"ח ויש לו

תורת אמך

להשלימן כשיניח ציצית תפילין בתפלת המנחה ויברך עליהם, כמובא בסידור אהבת הקדמונים (עמוד יב), לתושבי פאס קודם בואם של מגורשי ספרד. ובספר זך ונקי לרבי יוסף כנאפו זצ"ל (פרק כג עמוד רלט), כתב בתענית אסתר, יניח תפילין בתפלת מנחה ע"כ. וכן העיד הגר"ש משאש בשו"ת שמש ומגן (ח"ד עמוד טו), וז"ל שמדת חסידות ללובשם, וכל העם מקצה לא לבשו אותם, רק אנשים חסידים לבשו אותם, וגם אני כל ימי חורפי לבשתי אותם, אבל כעת לעת זקנתי עם העייפות הגדולה, ביטלתי את זה.

בעיר מראכש, דמנאת, ובהרי האטלס הניחו הציבור תפילין (ר' מאיר אסולין).

המנהג בתונים להניח תפילין כפסק הבית יוסף ובדור האחרון הנחת תפילין היה נחלת יחידי סגולה כמובא בספר עלי הדם (פרק טו ה"ו).

ו. תענית שנופלת ביום שישי מנהגנו שלא להניח תפילין בתפלת מנחה כ"כ בשו"ת ויאמר יצחק (תענית סימן ב'), והגר"ח פלאג"י בספר כף החיים (סימן יט סעיף ה), כתב שלא יניחו תפילין במנחה ע"ש.

במנחה של ראש חודש יכול להניח תפילין, ולפי מה שכתב בנגיד ומצוה, נראה דהוא מצוה רבה וקצת חיוב איכא ע"ש, אך בערב שבת

תורת אמך

אפילו אם הוא יום התענית, הגם שיהיה תענית ציבור דהיינו עשרה בטבת, לא יניחו תפילין אפילו שמתפללים מנחה גדולה.

ז. עשרה בטבת בערב שבת, מנהגנו שאין קורין "ויחל משה" כמובא בספר תורת אמת (סימן תקנ), וז"ל ומנהגנו כמ"ש האגור שהובא בבית יוסף, שאין קוראים ויחל במנחה מפני כבוד השבת.

ח. כאשר צום גדליה, עשרה בטבת, תענית אסתר וי"ז תמוז נדחים, מנהגנו במערב להתיר אכילה לחתן, אבי הבן, מוהל, וסנדק. כפסק הש"ע (סימן תקנט ה"ט), וכן כתב בשו"ת ויען משה (או"ח סימן עז), ובשו"ת קרית חנה דוד (ח"ב סימן עה), ובשו"ת והשיב משה לר' משה מלכה זצ"ל (סימן לו). אומנם כתב בקיצוש"ע טולידאנו (סימן תקו הלכה טו), וגם אנחנו נוהגים להשלים אפילו בארבע תעניות והסעודה לא יעשו אותה עד הלילה לכולי עלמא.

ט. יש מקומות שמפטירין בתענית בתפלת מנחה, (מובא המנהג במסכת סופרים פרק י"ז ה"ז), וזה לשונו, ובתעניות של תשעה באב ושבע אחרונים של עצירת גשמים, ברכות וקללות, אבל תעניות

תורת אמך

אחרות ויחל משה, ומפטירים דרשו ה', ויש אומרים שאין מפטירים, ונהגו בו העם להפטיר, עכ"ל. וכתב הש"ע (תכ"ח ה"ח), וז"ל וביום צום גדליה במנחה מפטירין דרשו. ורבנו מנחם ב"ר זרח בספרו צידה לדרך (מאמר א כלל ב פ"ו), כתב כשקורין בתורה בעיבור, אין מפטירין בנביא אלא בשבתות וימים. ושמעתי מהרב מאיר אסולין שראה במראכש ובבוגמז, ועוד מקומות במרוקו שבצום גדליה מפטירין שובה ישראל. וכך נהגו בבית הכנסת של הר"מ מלכה זצ"ל ראב"ד פ"ת (אור תורה מרחשון תשס"ח עמוד קסה). וכן בישיבה הגדולה "אור ברוך" בראשות ר' גבריאל טולידאנו שליט"א, מפטירין דרשו בצום גדליה כפסק הש"ע.

י. באזור אגדיד לא קראו מפטיר בתעניות, ראה בספר כף ונקי לר' כליפא בן מלכא זיע"א (עמוד קכג), וכ"כ בספר פאת ים מונסוניגו (סימן ח), שלא נהגו לקרוא הפטרה בתעניות, לבד מתשעה באב. וכ"כ בשו"ת מים חיים לר"י משאש זצ"ל (ח"א אור"ח סימן ריז), מה שאין מפטירין בשאר תעניות משום שלא נזכר בש"ס ולא בפוסקים, ובפרט שנהגו להתפלל מנחה ביום התענית בעת שמתפללין בו בשאר ימים שהוא עידן עבודה ומסחר, ולא רצו להטריח על הציבור יותר מדי, זולת בצום גדליה שהוא מעשרת ימי תשובה שאז לא חששו לטרחא

תורת אמך

דציבורא, כדי לעוררם לדרוש את ה'. והגר"א עמאר בהערות לספר "מגן אבות" כתב שמנהג העיר מכנאס מפטירין בצום גדליה לפנייה ואחריה, וכן הגר"ד צאבא שליט"א (שם בהערות) העיד שבעיר מראכש היו מפטירין בצום גדליה בלבד. וכ"כ ר' דוד עובדיה זצ"ל בסיפרו נהגו העם (צומות ותעניות אות כז).

וכן מנהג אלג'יר לקרוא הפטרה בכל ארבע תעניות. והגר"י משאש כתב בשו"ת מים חיים (ח"ב סימן ז), וז"ל פה בכל ערי אלג'יר נוהגים להפטיר במנחה של כל התעניות, וההפטרה היא שובה ישראל, זולת בצום גדליה מפטירין דרשו ה'... וכן המנהג באיזה מקומות מערי המערב, ובאיזה מקומות נוהגים להפטיר רק במנחה של תשעה באב "שובה ישראל", ובצום גדליה דרשו ה' ובשאר תעניות אין מפטירין. ולעניין הברכות פשוט שבכל מקום שמפטירין בעבור צריכים לברך לפנייה ולאחריה. וכ"כ בספר זה השולחן (עמוד נג. רמח), שבאלג'יר עיר הבירה נוהגים להפטיר דרשו. וכן מנהג תונים לקרוא את ההפטרה שובה ישראל בתפלת מנחה של כל תענית ציבור, והוא כדעת רב סעדיה גאון, פרט לצום גדליה שבו מפטירין דרשו ה' בהמצאו כמו שפסק מרן השו"ע (סימן תכח ה"ח), וכתבו התוספות ד"ה הקורא במסכת מגילה (דף כא.) שהטעם שמפטירין במנחה ולא בשחרית משום דכתיב

תורת אמך

בהפטרה שמרו משפט ועשו צדקה, ואגרא דתעניתא צדקה לעת ערב.

יא. מנהגנו בשלשת השבתות של בין המצרים לקרא את ההפטרות בלחן של איכה והוא מנהג קדמון, כן כתב בשו"ת שמש ומגן (ח"ד סימן עז אות ה). ובספר מגן אבות (בהערה עמוד רסח), כתב ליישב את המנהג, דמה שערערו על מנהג זה דחשיב כאבלות בפרהסיא, נראה דלא חשו לזה גאוני קדמאי, משום דאינו עושה בזה מעשה אבלות, אלא שתקנו לקרא הפטרות אלו כדי לעורר הלבבות לתשובה. ומה גם שחכמים קבעו באלו השבתות הפטרות מיוחדות לזמן זה ואינם מעניינה של הפרשה.

יב. בכל ערב ראש חודש היו נוהגים להתענות אף הנשים.

יג. ביום ז' באדר יום פטירת משה רבנו, רבים צמים ויש עושים יום לימוד בתענית דיבור בלבד, מלבד אנשי חב"א קדישא שמתענים. וראיתי שהטעם היות ובקבורת משה רבינו ע"ה, הקב"ה בעצמו התעסק בקבורתו, לכן אנשי חב"א קדישא מתענים ביום זה.

תורת אמך

יד. הנוהגים להתענות בז' באדר, בשנה מעוברת מתענים גם באדר ב' כמובא בספר נהגו העם (צומות ותעניות עמוד קיט אות לב).

טו. כאשר יש תענית שאינו חובה, כגון שובבי"ם או ז' באדר, מנהגנו שאין מוצאים ספר תורה לקריאת "ויחל משה". כ"כ ר"י בנאים זצ"ל בשו"ת שארית הצאן (ח"ב סימן ע"ד). וכן שמעתי מהגר"י מאמאן שלא ראה במרוקו שמוצאים ס"ת לקראת "ויחל משה", מכיוון שהציבור מתענה תענית רשות.

הנהגות לימי בין המצרים

א. נהגו אנשי מעשה בימי בין המצרים לומר תיקון רחל בחצות היום, ובמרוקו נהגו לאומרו לפני תפלת מנחה, (מפי הרב מאיר אסולין).

ב. מנהגנו להחמיר שאין נושאים מי"ז עד אחרי ט"ב ויש נוהגים אף שלא להתארס כפסק הרמ"א (סימן תקנא ה"ב), והטעם כתב שם הרב

תורת אמך

משנה ברורה דלא מסמנא מילתא. וכך מנהגנו כמובא בקצוש"ע
טולידאנו (הלכות ת"ב אות טז).

ג. מעיקר ההלכה אין להסתפר רק בשבוע שחל בו כפסק מרן הש"ע
(סימן תקנא ה"ג), אומנם מנהגנו להחמיר מיז' בתמוז כפסק הרמ"א (סימן
תקנא ה"ד). וכתב בשו"ת ויאמר יצחק (ח"ב אר"ח אות א), וז"ל מנהגינו
לענין תספורת שלא להסתפר מי"ז בתמוז עד ת"ב, חוץ משבוע שחל
בו ת"ב. וכן כתב בקיצש"ע טולידאנו (סימן תצח הלכה יח). היו שהחמירו
ולא הסתפרו מיז' בתמוז ורוב העם מסתפרים. וכתב הגר"ש משאש
בשו"ת שמש ומגן (ח"ג אור"ח סימן נד), אמנם היה ראוי להוסיף שהמנהג
שלא להסתפר מראש מראש חודש אב, וכמעט כל העולם נוהגים כך,
ובמרוקו רוב החכמים החמירו שלא להסתפר מי"ז בתמוז ואילך, וכן
אני נוהג אחריהם, אמנם אף פשוטי עם כולם נזהרו מלהסתפר מראש
חודש. וכ"כ באולדמנצור לא הסתפרו מראש חודש אב מלבד
המדקדקין. וכן בספר נהגו העם לגר"ד עובדיה זצ"ל (צומות ותעניות אות
ה). ומנהג תונים ראה בספר עלי הדם (פ"ד אות ה), שחסידים ואנשי
מעשה נמנעים מתספורת החל מיז' בתמוז.

תורת אמך

ד. כתב בשו"ת נופת צופים (ח"א"ח סימן יא), שמנהגנו אין לגזור ציפורנים בימי בין המצרים. וכן נהג הרה"צ רבי יחיא שניאור (בנו הרה"צ רבי פנחס שניאור שליט"א). והגר"ש משאש כתב בשו"ת שמש ומגן (ח"א סימן מד אות ח), מ"ז בתמוז עד ראש חודש מותר ליטול ציפורניו, ומראש חודש אב עד שבוע שחל בו, לכתחילה אין ליטול ציפורניו כי אם לצורך שבת, וכן במקום צורך קצת יש להתיר, ובשבוע שחל בו אין ליטול ציפורנים.

ה. מנהגנו להתיר לאבי הבן להסתפר ביום המילה אף בשבוע שחל בו תשעה באב. כך כתב הגר"ש משאש תבואות שמש (ח"א אור"ח סימן עו), הביא בשם הגאון רבי יעקב בירדוגו זצ"ל. אומנם כתב הגאון רבי יצחק בן ואליד בשו"ת ויאמר יצחק (סימן ד, ובליקוטים דף לו ע"ב), אבי הבן והסנדק אם מותרים לגלח בחוה"מ, חלילה מלומר דבר זה, שהרי הגלוח בו אסור מדין המשנה, ועד כאן לא התירו הגלוח לאבי הבן והסנדק אלא דוקא בדבר שאין איסורו מדין המשנה אלא מדין מנהג, כמו בימי העומר או בין המיצרים, חוץ משבוע שחל בו תשעה באב שגם הוא אסור מדין משנה, וחול המועד גם כן אין שום היתר כלל, זולת מה שהוזכר במשנה בפירוש דהיינו היוצא מבית השביה

תורת אִמֶךְ

עכ"ל. ובספר ויאמר יצחק (ח"ב הלכות אות א') כתב וכשהמילה ביום א' בשבוע שחל בו, הורינו הלכה למעשה שאין להקדים להסתפר ביום שישי. והגאון רבי יוסף משאש באוצר המכתבים (סימן אלף מז), כתב שהמנהג במרוקו להתיר לגלח הזקן בשבוע שחל בו תשעה באב בשביל להיפגש עם השר עכ"ד. (היינו בגלות).

ו. מנהגנו להימנע מלברך ברכת שהחיינו על בגד ופרי חדש, מיז' בתמוז עד אחר תשעה באב ואפילו בשבתות. (נהגו העם אות ז), כפסק מרן הש"ע שכתב טוב להימנע מברכת שהחיינו.

ז. פרי שלא ימצא אחר תשעה באב יש מקום להתיר לברך בשבת, כמובא בב"י (ס"ס תקנ"א), וכן הרמ"א (סימן תקנא הלכה יז). ולכאורה דין זה כדין אבל בברכת הלבנה שאם ימתין עד אחר השבעה יפסיד את הברכה אז יברך בתוך השבעה, למרות שניתן לחלק בברכת הלבנה דחיוב היא וברכת שהחיינו מעלה. ובשו"ת נופת צופים (אור"ח סימן טז), כתב בשם החמדת ימים, שאף האר"י אסר לומר שהחיינו בשבתות של ימי בין המצרים.

תורת אמך

ח. אם חל יום י"ז בתמוז בשבת ונדחה לאחר השבת מותר לומר שהחיינו דאתחולי פורענותא בשבת לא מתחלינן. ומ"מ על דברי הרמ"א הנ"ל כתב בשו"ת ישיב משה שתרוג (ח"ב סימן קכו), שמותר לברך שהחיינו דוקא קודם ראש חודש אבל לאחר ר"ח יש להחמיר, שכדרך שמחמירים שלא לאכול בשר כן יש להחמיר בפרי חדש, כיון שיש בו שמחה קצת.

ט. אשה מעוברת מתירים לה לברך שהחיינו, מפני שיש חשש שיגרם נזק לעוברת. ויאמר יצחק (בליקוטי או"ח אות יא).

י. שכח וברך שהחיינו ונזכר שאין מנהגנו לברך בימי בין המצרים, יטעם מעט שלא תהיה ברכתו לבטלה.

מנהגי חודש אב רחמן.

א. ראש חודש אב הוא יום שבו נסתלק אהרן הכהן ולכן מנהגינו הוא דמותר לאכול בו בשר. כ"כ בשו"ת שמש ומגן (ח"ג סימן נד),

תורת אמך

קצוש"ע טולידאנו (עמוד רמז), ובקרית חנה דוד לר' דוד הכהן סקאלי זצ"ל (סימן נב אות כו). וכתב בספר נוהג בחכמה (עמוד ל), שמנהג עיר פאס לאכול בשר בר"ח, מלבד משפחת אבן צור שנמנעים מאכילת בשר. כן המנהג בתיזנית, ובטהלה. (מו"ח ר' אברהם הלוי הי"ו). וכן אוכלים בשר בעיר צ'פרו, ראה בספר דבר אמת להגר"י מונסונייגו (סימן ג). אמנם באזור הספרדי לא אכלו בשר. וכך שמעתי מהרה"ג רבי שלמה דיין שמנהג טיטואן שלא לאכול בשר בר"ח. וכן כתב הגאון רבי יצחק בן וואליד בספרו ויאמר יצחק בליקוטים (או"ח דף לע"ב).

ב. מר"ח וכן בשבוע שחל בו תשעה באב לא אוכלים בשר מלבד ליולדת שהקלו לה שתשושה וחלשה וכתב בקיצש"ע טולדאנו (סימן תצח הלכה מב), דדווקא בשר עוף. ובארץ רבים נוהגים בשבת חזון לאכול בשר שאינו טרי (דהיינו קפוא).

ג. אכילת בשר בשבת חזון. מגורשי ספרד אכלו בשר כרגיל וכך נהגו בקהילות פאס, מכנאס, וצ'פרו. התושבים הקפידו לאכול בשר שעבר עליו יותר מזמן אכילת שלמים וטיגנו אותו בשמן, ונקרא בלע"ז לכלי"ע וכן נהגו גם במרכש. ובכפרי הדרום לא אכלו בשר

תורת אמך

כלל. כ"כ בדברי שלום ואמת (ח"ב עמוד 102). ובשו"ת משפטים ישרים (סימן קע), כתב להתיר לשחוט במקום צורך כגון שצריכין בשר לכבוד שבת. והאידנא שראוי להחמיר בפרט שמצוי בשרים בשפע בהקפאות. ולנוהגים להימנע מאכילת בשר אין בכך איסור היות שאין חיוב באכילת בשר מלבד יו"ט שאז נאמר אין שמחה אלא בבשר ויין, ומה גם שאין ניכר במניעת אכילת בשר מפני אבלות שיש מטעמי בריאות נמנעים מאכילת בשר. ומעשה היה בארץ. הגיעה אשה לרבי משה אסולין זצ"ל רב ישוב כרם בן זמרא ושאלה אם יהא מותר לה לאכול בשר בשבת חזון, היות ואין לה דבר אחר לבשל? ובמליצה ענה הרב, פרה זו נשחטה קודם חורבן הבית.

ד. הפטורות מן התענית. מנהגנו להתיר למעוברות ומניקות לאכול בתעניות עשרה בטבת, תענית אסתר, י"ז תמוז. וכאשר שלשת התעניות הנ"ל דחוי מנהגנו במערב להתיר אכילה לחתן, אבי הבן, מוהל, וסנדק. כפסק השו"ע (סימן תקנט ה"ט). וכך מובא בשו"ת ויען משה (אור"ח סימן עז), וכן בשו"ת קרית חנה דוד (ח"ב סימן עה), אומנם בקיצו"ש טולידאנו (סימן תק"ו הלכה טו), כתב וגם אנחנו נוהגים להשלים אפילו בארבע תעניות והסעודה לא יעשו אותה עד הלילה לכולי עלמא. ובשנה שחל תשעה באב דחוי הדין להתיר למועברות ומניקות

תורת אמך

באכילה כדין שלש תעניות. ויאכלו כדי קיום הגוף. (חזון עובדיה תעניות דף ט).

ה. מנהגנו בארבעת התעניות לחנך הילדים שהגיעו לחינוך להתענות על פי שעות והכל לפי כוחם. (שמעתי מהגר"י מאמאן), וכן כתב בקצוש"ע טולידאנו (סימן ת"ק הלכה טז), וז"ל בתשעה באב והוא הדין בשאר תעניות יש לחנך הילדים והילדות לשעות דלאו סכנה, אבל לא לכל היום דבתענית דרבנן אין להחמיר משום סכנה. ולמרות שכתב מרן בהלכות אבלות אין מחנכים קטן באבלות, וראיתי בכף החיים סופר (סימן תקנ"ד אות כג), דאף דאין מחנכין קטן להתענות כל היום בתענית דרבנן משום חשש סכנה, מ"מ בחינוך שעות דל"ש סכנה מחנכין.

ו. בכל סעודה מפסקת קודם תענית היו מכינים מאכל מיוחד מביצים עם עדשים יחד, ומטבילים עם אפר זכר לחורבן המקדש.

ז. תשעה באב אסור ברחיצה וסיכה נעילת הסנדל ותשמיש המטה.

תורת אמך

ח. כתב בשו"ת מים חיים (ח"א סימן רכג), שאף הרגיל בכל ימי הקיץ ללבוש נעלי גומי, מותר לו לנעול אותם אף בט' באב. ולכן נעלי בית המכונות "קרוקס" מותרות, וכל גזרת חז"ל דוקא בנעלי עור ואין לנו להוסיף גזירה מדעתנו. וט' אב שחל במוצ"ש אין ללבוש מנעלים עד אחר בין השמשות, משום שאין נוהגים אבלות בפרהסיה וכן מובא בשו"ת מעט מים (סימן מט). ולכן מאחרים זמן תפלת ערבית שיספיקו הציבור להחליף מנעלים. על כן יאמרו ברוך המבדיל בין קודש לחול, בין האיש ובין האשה. ואמירת הקינות קודם תפלת ערבית.

ט. לפני תפלת ערבית של תשעה באב מסירים את הפרוכת מארון הקודש. וכן לא יושבים על כסא עד למחרת בחצות היום.

י. אחר תפלת ערבית אין אומרים קדיש תתקבל אלא קורין איכה שתם תפלתו. שו"ת שמש ומגן (ח"ד אור"ח סימן ע' אות ג'), וכ"כ בספר נהגו העם (צומות ותעניות עמוד קי"ד אות כ').

יא. כתב השו"ע (סימן תקנ"ד הלכה יח'), יש מי שאומר שלא יישן בליל תשעה באב עם אשתו במטה, ונכון הדבר משום לך לך אמרינן

תורת אמך

לנזירא. וכתב המשנה ברורה (שם אות לז), וז"ל ועיין לקמן (סימן תרטו), דאסור ליגע באשתו כאלו היא נדה, ואפשר דהוא הדין בתשעה באב. וכן כתב הרב בן איש חי (פרשת דברים אות כג), שנכון שלא להושיט דבר מידו לידה. והרה"ג רבי רפאל בירדוגו בספרו תורת אמת כתב (סימן תרטו), מכיון שהרי"ף והרמב"ם והרא"ש לא כתבו שלא יגע בה, מוכח ודאי דלא ס"ל הכי. ולכן נראה שלא אסר מרן נגיעה ביוהכ"פ אלא נגיעה של חיבה או במקומות המכוסים דאתי לדבר אחר, וגם זה חומרא בעלמא, אבל נגיעה בעלמא אין איסור כלל. עכ"ל.

יב. כתב הרמ"א (סימן תקנ"ה ה"ב), ויש להצטער בעניין משכבו בליל תשעה באב, שאם רגיל בשני כרים לא ישכב כי אם באחד. ויש בני אדם משימים אבן תחת מראשותיהם, זכר למה שנאמר ויקח מאבני המקום שראה החורבן, עכ"ל. וכן הביא זאת בקיצוש"ע טולידאנו. וכ"כ בספר "לב דוד" לר' דוד קדוש המגיד ממראכש (ח"ב הוספות למנהגי אבא) שכך היה מנהגו, וכך נהגו במראכש.

יג. נוהגים שלא מניחים תפילין בשחרית בבית הכנסת. כדעת מרן השו"ע (סימן תקנ"ה ס"א), וז"ל נוהגים שלא להניח תפילין בתשעה באב

תורת אמך

שחרית ולא טלית אלא לובשים טלית קטן תחת בגדים בלא ברכה, ובמנחה מניחים ציצית ותפילין ומברכים עליהם, והוא מנהג נכון המיוסד ע"פ ראשונים ואינו חומרא או סברא בלבד, ולכן מי שנהג כך אסור לו לשנות ממנהגו, כך פסק מרן הגאון ר"ש משאש בספריו שמ"ש ומגן (ח"ב וח"ג מ"ד), וכתב רמ"א עטיה הי"ו בסידורו קינות אבותינו (עמ' 97 בהערה 10) וזה לשונו, וכך ראיתי נוהג, ופעמים מספר היה גוער במי שהיה מניח תפילין במנין שבו התפלל, עיי"ש. וכתב הרב משנה ברורה (שם ס"ק ג), ובמנחה שאז הציתו אש במקדש ותם עוונך במה ששפך הקב"ה חמתו בעצים ואבנים (הגר"א), וי"א כדי להראות נחמה באבלנו בו ביום וכל זה הוא לכו"ע רק לענין תפילין משום דהא מילתא דתליא במנהגא בעלמא אבל כל החמשה עינויים אין מבטלין כל היום. וכתב בקיצוש"ע טולידאנו (סימן תקג ה"א), שראוי שיניח ציצית ותפילין ולברך עליהם, וקורא ק"ש ואחר כך מסירם והולך לבית הכנסת להתפלל בציבור, וכן ראוי לנהג, אלא יהא בצנעה. ובשו"ת יפה שעה לר' מכלוף אביחצירא זצ"ל (חלק יו"ד ע"ד), כתב שכן הוא מנהגנו ומנהג אבותינו ז"ל, בבקר להניח תפילין בבית וקריאת ק"ש. וכתב בספר נתיבי עם לר' עמרם אבורביע זצ"ל (סימן תקנ"ה), וז"ל עכשיו הולך ומתפשט המנהג ברוב בתי הכנסת של הספרדים להניח תפילין שחרית. יוצא שמנהג ירושלים הקדום שלא

תורת אמך

להניח תפילין. וכ"כ גם הרב פקודת אלעזר. וכתב בבן איש חי (ש"א פרשת דברים אות כה), וז"ל ביום תשעה באב יניח ציצית ותפילין בבקר בביתו, ויקרא קריאת שמע בלבד ואחר כך ילך לבית הכנסת להתפלל עם הציבור, ואותם שנוהגים לעשות זאת עד זמן מנחה לאו שפיר עבדי וכו'. וכן מנהג יהודי לוב כמובא בספר נחלת אבות (מנהגי תש"ב עמוד קה אות יב), בשחרית של תשעה באב להתפלל ללא ציצית וללא תפילין, ועושים זאת בתפלת מנחה. וכן מנהג יהודי אלג'יר כמובא בספר זה השולחן (דיני תש"ב סעיף ח).

יד. במקום אמירת שירת הים, מנהגנו לומר שירת האזינו. ומנהג זה מובא בראשונים, וכתב במחזור ויטרי (רס"ה עמוד רכו'), הביא תשובת ק"ק רומא, שמנהגנו לומר שירת הים, וכן מנהג כל קהילות ספרד, זולת תשעה באב בלבד שאין אומרים אותה משום אבלו של יוס. וכן בבית האבל אין אומרים אותה כל שבעת הימים, ומנהג אבותינו תורה הוא. וכתב האשכול (ח"ב עמ' יז), בשחרית תשעה באב אומר פסוקי דזמרה מפני שהם חובה, וממעטים בשירה מפני שאסור בדברי תורה. וכתב הבית יוסף (או"ח סימן תקנ"ט), ד"ה בשחרית. והטעם משום דאין לומר שירה לעת כזאת, והעולם נוהגים לומר במקומה שירת

תורת אמך

האזינו. וכתב הבן איש חי (פרשת דברים אות כו), מנהג העבור בבגדאד
בט' באב לומר האזינו במקום שירת הים.

טו. אין הכהנים נושאים כפיהם, לא בשחרית ולא במנחה. וכתב
בשיבולי הלקט (סימן רס"ח), לפי שנאמר ובפרשכם כפיכם אעלים עיני
מכם. וכתב טעם נוסף בספר שיורי כנסת הגדולה (הגה"ט אות יא'), כמו
כהן אבל שאינו נושא כפיו, מפני שצריך להיות בשמחה. והדגול
מרובה כתב טעם אחר מפני שבתשעה באב אסור בשאלת שלום,
וכאן נאמר בברכת כהנים וישם לך שלום. כמובא בספר נהגו העם
(צומות ותעניות אות יא).

טז. אחר תפלת שחרית, אין אומרים קדיש תתקבל, שירמיהו הנביא
אמר גם כי אזעק ואשווע סתם תפילתי, שו"ת שמש ומגן (ח"ד או"ח סימן
ע אות ג), וכ"כ בספר נהגו העם (צומות ותעניות עמוד קיד' אות כ').

יז. אחר אמירת הקינות בתפלת שחרית מוצאים ספר תורה ואין
מגביהים כמובא בספר נוהג בחכמה (עמוד קמה).

תורת אמך

יח. אחר תפלת שחרית אומרים את מגילת איכה, ולומדים מדרשים ומאמרי חז"ל המדברים על החורבן עד חצות היום.

יט. שאלו במסכת תענית (דף טז), למה יוצאין לבית הקברות ר"ל בעצירת הגשמים, כדי שיבקשו המתים רחמים עלינו. וכתבו התוספות מכאן נוהגין בכל מקום לילך לבית הקברות בתשעה באב שהרי ט"ב הוי תענית ציבור כמו שהיו עושין מפני הגשמים. ולכן מנהגינו אחר חצות היום לילך ל"בית החיים" לבקש מהצדיקים לפעול להחשת הגאולה, כמובא ברמ"א (סימן תקנט ה"י), וז"ל והולכים על הקברות מיד שהולכים מבית הכנסת (ב"י ע"פ התוספתא פ"ב דתעניות טז. ד"ה יוצאין). ובספר 'נתיבות המערב' מוזכר טעם המנהג. כדי לבקש רחמים, ולשבור ליבו של האדם.

כ. נהגו הנשים בחצות היום לכבד את הבית בניקיון והכנת מאכלים מתוך אמונה בביאת הגואל. וכן כתב המהרש"ו שער הכונות (עמוד פט ע"ג), שנראה לו שמע טעם אחר מהרב זצ"ל כי במנחה ט"ב נולד המשיח הנקרא מנחם, וכתב החיד"א בברכי יוסף (סימן תקנט אות ז), ומצאתי כתוב שמטעם זה לא מיחו החכמים על בנות ישראל שאחר

תורת אמך

חצות מתעסקות בכל כוחם לכבד הבית ולתקן המיטות וכיוצ"ב, וזה מנהג קדום בערי איטליה לנשים, ויען שדעתן קצרה וחלושי אמונה, אדרבה חיזקו ידיהם לקבוע הגאולה ולא יתיאשו ח"ו. והוסיף הרב רפאל ברוך טולדאנו בקיצוש"ע (סי' תק"ו הלכה יז), וגם אצלנו במארוקו נוהגות הנשים כן מזמן קדמון. וכתב הכלבו (סימן ס"ב), מנהג קדום שהנשים רוחצות ראשן מן המנחה ולמעלה ביום תשעה באב, והזקנים הראשונים ז"ל הנהיגו זה, ולטובה נתכוונו, ועשו סמך לדבר על מה שאמרו באגדה כי המשיח נולד ביום תשעה באב. וכמו שעשינו זכר לחורבן ולאבלות כך צריך לעשות זכר לגואל ולמנחם כדי שלא יתיאשו מן הגאולה וזה האות לא הוצרך רק לנשים וכיוצא בהן שהן חלושי כח אבל אנו כולנו מאמינים ובטוחים בנחמות הכתובות ושניות ומשולשות בספרי הנביאים. יוצא מדברי הרב ששרי למי שצריך זאת ולכן הנשים שנוהגות ומרגישות צורך לנהוג כך הנח להם שבכך מתחזקת אצלם האמונה כנזכר, כמובא בספר זה השולחן (עמוד קנד), שכן מנהג נשות אלג'יר.

כא. לעת מנחה מחזירין את הפרוכת ויושבים על הכיסאות כדרך.

תורת אמך

כב. בתפלת המנחה הניחו תפילין, וכתב בבית יוסף (או"ח סימן מ"ו אות ג'), בעניין דחייב אדם מאה ברכות. שאם הוא מתענה חסרו ח' מסעודה אחת שאינו סועד ונמצא שאינו מברך אלא צ"ח ויש לו להשלימן כשיניח ציצית תפילין בתפלת המנחה ויברך עליהם. ושמעתי מהרב משה דידי ששאל את הרה"צ שמעון חיררי מה הדין בהנחת תפילין במנחה? והשיב לו בג'רבא רק הרבנים נהגו בהנחת תפילין. וכן באלג'יר נהגו להניח תלמידי חכמים כמובא ספר זה השולחן (סימן ע"א ה"ב). וכך נהגו בתימן כמובא פסקי המהרי"ץ (הלכות תפילין סעיף יב). וכן יהודי לוב כמובא בספר נחלת אבות (ד' תעניות אות יב), שנהגו בכמה מקומות במנחה של תעניות להתעטף בציצית ולהניח תפילין נוסף על שחרית.

כג. בתפלת מנחה מפטירין שובה ישראל. וכתב הכנסת הגדולה (סי' תקע"ה), והטעם לכך לפי שבית המקדש חרב בעונותינו הרבים, לפיכך מזהירים שובה ישראל עד ה' אלהיך, ועל ידי התשובה יבנה בית המקדש במהרה בימנו. (הפטרה בתעניות ראה תעניות). מובא המנהג במסכת סופרים (פרק י"ז ה"ז), וז"ל, ובתעניות של תשעה באב ושבע אחרונים של עצירת גשמים, ברכות וקללות, אבל תעניות אחרות ויחל

תורת אמך

משה, ומפטירים דרשו ה', ויש אומרים שאין מפטירים, ונהגו בו העם להפטיר, עכ"ל.

כד. המנהג הוא שאין אומרים "נחם ה'" בתפלת שחרית, אלא במנחה של ת"ב, כפסק הרמ"א (או"ח סימן תקנ"ז סעיף א'), לפי שאז הוצאת האש במקדש, ולכן מתפללים אז על הנחמה.

כה. מנהגנו שהכהנים נושאים את כפיהם בתפלת מנחה הסמוכה לשקיעה ולא בשחרית, וכתב בשירי כנסת הגדולה (הגה"ט אות יא), הטעם דהוי כענין כהן אבל שאינו נושא כפיו, מפני שצריך להיות בשמחה. והדגול מרובה כתב הטעם מפני שבתשעה באב אסור בשאלת שלום וכאן בברכת כהנים אומרים "וישם לך שלום", כמובא בשו"ת שמש ומגן (ח"ד סימן כו אות ד).

כו. בהבדלה מנהגנו שהאבל מריח מהבשמים, והתקשתי מאי שנא מוצאי שבת שחל ליל תשעה באב, שאין מבדילים, לבין אבל שמנהגנו שאבלים מריחים על בשמים בהבדלה? וראיתי תירוץ נפלא להגאון הרב מאיר מאזוז בהערות לספר ברית כהונה (הערה 4), שאני

תורת אמך

ט"ב שהוא זכר לביטול הקטרת וכמו יסד המקונן בליל ט"ב וחלילה לעגומים אבלים השוממים וכו' להריח עצי בשמים עת קטרת הסמים בוססו יהירי לאומים וכו'. ועוי"ל דשאני ט"ב שכיון שחייב בחמשת עיננים לא כן באבל תוך ז' דמדינא מותר גם בבשר ויין כידוע.

כז. אחר תשעה באב ועד ראש השנה היו למדים בספר דניאל, מתוך הספר ארבעה גביעים, בו מוזכר עניין הגאולה ונחמת עם ישראל.

הנהגות ומעשיות מחכמי המערב והמזרח

הרה"צ ר' כליפא אלמליח זצ"ל אב"ד אולדמנצור

בכל יום שני וחמישי בימי השובבי"ם נהג רבי כליפא אלמליח זצ"ל לצום, לשאלת חותנו שביקש לדעת מה פשר הצום? ענה רבינו: כיצד אפשר שלא לצום בימים קדושים אלו שמוציאים בהם ספר תורה מן ההיכל. ונכדתו מרת 'חביבה' ע"ה, למדה מסבה הגדול את המנהג וצמה בענעא כל שני וחמישי בימי השובבי"ם עד שנודע הדבר במשפחה.

תורת אמך

בימים רבים נוספים היה רבינו צם, כמו בימי השובבי"ם הארוכים ובימי חודש אלול. ובהזדמנויות נוספות במשך השנה היה צם משבת לשבת. בסיום הצום נהגו רבינו והרבנית לשתות מים שרויים בסולת לרכך את הקיבה שלא הייתה בפעילות שבוע שלם. בסעודה זו היו נשות הכפר נוהגות לבוא ולהתברך מפי הרבנית כסגולה לשמירה והצלחה.

חותנו של רבינו שדאג לשלומו מרוב התעניות והצומות, העיר לו פעם על הצומות הרבים שיכולים להזיק לבריאותו, רבינו הרגיע אותו והבטיחו שלא יארע לו רע. ואכן על אף רום גילו והסיגופים הרבים יחד עם הצומות שמר על בריאותו האיתנה עד פטירתו.

ואכן, הצומות הרבים לא באו לידי ביטוי בכוחו. כמו שמספרים תלמידי רבינו, שעל אף הצומות הרבים והתעניות לא תש כוחו, ובשעת לימודו עם תלמידיו לא הבחינו כלל כי יום צום הוא.

מסופר על מרת 'ימנה' אשתו האחרונה של רבינו, שבא לבקרה קרוב משפחה בשבוע בו צמה משבת לשבת, בין הדברים הציע לבדוק את כוחה בימי תעניתה, ימנה הסכימה אך בקשה שיניח גוש סוכר עליו יתערבו, עוד טרם הספיק להתכונן הרימה ימנה את קרוב

תורת אמך

משפחתה והשליכה אותו לארץ, באותו מעמד נכחו רבים מבני הכפר שראו את חוזקה של הרבנית למרות צומה.

מנהגו של הרה"צ ר' כליפא אלמליח זצ"ל היה ללכת דרך ארוכה כשרגליו יחפות, וכך היה מנהגו שלא ללבוש מנעלים כלל בתשעה באב וביום הכיפורים. (ע"פ הזוהר פרשת תצוה עמוד קפה). וכתב הב"ח (סימן תקנ"ד), שמכיון שהסמ"ג בהלכות יוה"כ ס"ל להחמיר לכתחילה באנפילאות של בגד, וגם יש גאונים שסוברים דכל מידי דמגין, מנעל מקרי, ואסור לצאת בו בט' באב וביוה"כ, הילכך יש להחמיר ללכת יחף לגמרי וכן ראיתי לרוב רבותינו שנהגו כן אף בט' באב. ומיהו אין לגעור באותם שנהגו להקל לצאת במנעל של בגד.

בערב היה מנהגו של הרה"צ רבי כליפא אלמליח זצ"ל לעבור בין הקהל ובידו צלחת אפר שהיה מפזר על ראש כל אחד, וכן המנהג.

ביום תשעה באב לא פסקה עינו של הרה"צ רבי כליפא אלמליח זצ"ל מלדמוע על חורבן הבית, במשך כל היום היה יושב בבית הכנסת ומקונן על חורבן הבית.

(בניו, נכדיו, וניניו)

תורת אמך

הצדיק המלוב"ן בבא סאלי זיע"א

מיום עומדו על דעתו לא ביטל קימת חצות, ואמירתו את התיקון בהתבודדות בחדרו המסוגר, כשבשעה זו אסור היה להיכנס אל החדר. פעם בודדת ארע שהרבנית ע"ה נכנסה לחדרו, מבלי שזכרה ששעה זו עת חצות היא. כשנכנסה ראתה את רבינו יושב על הארץ ופניו קרובות לרצפה ממש, לידו נקוותה שלולית מים גדולה, סברה הרבנית שנשפך מים ורצתה לנקות את השלולית, כדי שלא יפריעו המים לרבינו. כל אותה עת לא הבחין רבינו בנוכחותה בחדר, אלא שאז פנתה היא ושאלה אותו, מה נשפך על הרצפה? הרים רבינו את פניו מן הארץ ואמר לה: "הלא לשם כך ביקשתי לבל יכנסו אל החדר בשעה זו.... אך מאחר וכבר נכנסת וראית מה שראית, אבקשך שלא תספרי לאף אדם בעולם. המים הללו הם דמעותיי, אשר אינני מסוגל לכלוא כששכינתא בגלותא שריא"

(ספר "אביר יעקב")

תורת אמך

מרן הגאון ר' שלום משאש זצ"ל

תלמידו של מורינו ר"ש, הרב אריאל אדרי שליט"א רבה של הר חומה י"ס, בהקדמה לספר "ילקוט שמש" מביא מעשה שקרא לו עם הרב זצ"ל. באחד מימי שבתות החורף הידועים בקרב יוצאי צפון אפריקה אשר קמים בהם לבקשות באשמורת הבוקר ואומרים "תיקון לאה", שאל ר' אריאל את ר"ש האם אפשר להוזיל דמעות כשאומרים תיקון לאה בשבת? ענה לו ר' שלום שאין לבוא לידי בכי, כי שבת היא לה' ואסור להצטער. שב ר' אריאל למקומו והנה הוא רואה איך שהתחילו לומר תיקון לאה והנה עיניי רבי שלום דומעות?! שאלו ר"א לאחר מכן, יורנו מורנו איך כבוד הרב בוכה? הרי אין להצטער בשבת? ענה לו הרב בתמיהה, איך אדם יוכל לומר מילים אלו מהתיקון לאה ועיניו לא ידמעו?! זה דבר שאינו בשליטתי ואין אני יכול לעמוד מזרם הדמעות הפורץ מעיני באומרי מילים אלו, זיע"א.

(הקדמה לספר "ילקוט שמש" הרב אריאל אדרי שליט"א י"ס)

תורת אמך

הרה"צ ר' רפאל ברוך טולידאנו זצ"ל

מספר הרה"ג ר' שמואל הלוי וואזנר שליט"א, יום אחד הגיע לדור בשכנותי חכם מארצות המערב, אחר קבלת הפנים ודרישת השלום נפנינו כל אחד לביתו, והרב וואזנר נפנה ללימודו, לפתע כשהגיע שעת חצות לילה והנה הרב שומע מכיוון קיר השכנים החדשים בכיות ויללות, התקרב סמוך לקיר והנה הוא שומע את האורח קורא "תיקון חצות" בבכי מר על חורבן הבית, למחרת בבוקר שאל הרב מי הוא השכן החכם? וענו לו שהוא רבה הראשי של מקנאס אשר במרוקו הרה"ג ר' רפאל ברוך טולידאנו זצ"ל, אמר להם הרב וואזנר דעו לכם שמיהודי חכם זה למדתי איך נראו אבותינו בשעה שבכו על חורבן ביהמ"ק.....

(הרב שמואל וואזנר שליט"א)

הרה"צ המקובל ר' יעקב מוצפי זצ"ל אב"ד העדה הספרדית י"ם

מסופר על הרב זצ"ל שכל שנה בתקופת בין המצרים בחצות היום היה הולך לת"ת "קרית ספר" בירושלים, כדי לומר "תיקון חצות" כנהוג בימים אלו, והיה יושב על הקרקע יחד עם כל הילדים בת"ת

תורת אמך

ואומר את תיקון חצות בבכיה ובהשתפכות לפני רבוש"ע על חורבן ביהמ"ק, וכשהיו הילדים הרכים, תינוקות של בית רבן רואים זאת מיד היו בוכים איתו יחד על חורבן הבית ואורך הגלות, וכך היה מנהגו מידי יום ביומו בימי בין המצרים....

(הרב יצחק ברכה ראש ישיבת "עטרת יצחק" י"ם)

הרה"צ ר' פרץ מימון זצ"ל

איך נראה היה תשעה באב אצל הרב פרץ מימון רב מושב גילת וחתנו של ר' חיים חורי זצ"ל, (גירבה, תוניס) מספר הרב יוסי לוי ראש המועצה הדתית מרחבים בני שמעון, יום אחד החלטתי לנסוע למושב גילת ולראות את הרב באמירת הקינות, נכנסתי לביהכנ"ס והתישבתי על הרצפה כנהוג, לפתע הרב התחיל את המזמור על נהרות בבל, בכזה בכי שלא היה אחד מהציבור שלא בכה, ומוסיף תלמידו הרב משה לזרוב הי"ו מבית שאן, שהיה ממש נראה כאילו ירמיה הנביא מתאבל על בית המקדש, בתו של הרב מספרת שאביה הרב פרץ היה בוכה על בית המקדש כאילו הוא נחרב ממש עכשיו בימינו. אכן זו היא הרגשה של ת"ח אמיתי על החוסר בביהמ"ק ואיך צריכה להיראות האבילות על אובדנו.

(בניו ותלמידיו)

תורת אמך

הרה"צ ר' דוד אבוהצירא שליט"א

בימי אלול הקדושים מספר ר' דוד אבוהצירא שליט"א. מידי לילה הייתי ישן לצד סבי הצדיק המלוב"ן בבא סאלי ע"ה, וכל לילה הרבה לפני עלות השחר היה סבי ע"ה מעורר אותי לבוא עימו לאמירת חצות סליחות ותפילת שחרית, ואח"כ הייתי הולך ללמוד בבית המדרש יחד עם המלמד דרדקי שלנו, בשעת תפילת שחרית הייתי מידי פעם מנמנם מרוב עייפות. פעם אחת שסבי ע"ה העירני שאלתיו מדוע סבא מעירני מוקדם, הרי אני לפעמים נרדם בשעת התפילה? השיב לי סבא ע"ה, אני מעיר אותך מוקדם, כדי שתתרגל לקום לאמירת חצות וכו' בלי שום עצלות אע"פ שכרגע אתה מתעייף ונרדם בתפילה, כשתגדל תהיה מורגל לקום בעוד לילה לשבח ולפאר לבורא עולם.

("אביר יעקב")

תורת אמך

אבלות

המנהג מהפטירה עד הקבורה

א. הנשים הזקנות שעסקו בטהרה, הן אלו שהיו תופרות התכריכין.

ב. בעיירה בוגמו אשר בחבל הרי האטלס היו נוהגים בסגולה המסוגלת לאריכות ימים והיא, לקנות תכריכין מחיים אותם לוקחים לבית העלמין ועוזבים אותם לילה שלם בסמוך לציון של צדיק, ובכך ראו כעין ברכה וכן עשיית רושם כביכול התכריכין קיימו את יעדם. (רבי שמואל אסולין).

ג. בעת הגסיסה של תלמידי חכמים קוראים שיר השירים, וטעם אמירתו הוא, שבעת הפטירה מגיעים הקליפות ושיר השירים כורת אותם, וכן נותן סיוע לנשמה לדבק בשכינה בלא הפרעה. כך נהגו בנטיפה בעת פטירת הרה"צ חיים אסולין זצ"ל. וכך נהגו בבוגמו, ובמראכש, וגם כאן בארץ בקריית גת (הרב מאיר אסולין). וכתב בספר שדי חמד (צוואה פרק הגסיסה פ"י), בעת הגסיסה יאמרו פיוט אדון עולם ופיוט יגדל אלהים חי ופיוט לך אלי תשוקתי וכו' הכל בכוונה ובנעימה קדושה ובקול רם.

תורת אמך

ד. נהגו לעשות בעיר מוגאדור, ובעוד ערים, ארבע מיתות בית דין לאנשי מעשה ומבוגרים (רבי ניסים שריקי), וכ"כ בספר פי חכמים לרבני טולידאנו בקונטרס יד ידידיה לר' ידידיה טולידאנו (עמ' 165), ועוד כתב הרב משה עמאר בהקדמה לס' שו"ת שושנים לדוד לרב הגדול ר' דוד צבאח זצ"ל שהרב ביקש מח"ק י"ם שיעשו לו ד' מיתות כמו שעשו במרוקו, כעדות הציץ אליעזר וולדינברג זצ"ל המפורסם (עמ' 21), וכ"כ בספר מגן אבות חלק יו"ד (עמ' רלט' סי' שנב), ובעטרת אבות (חלק ג' עמ' קכ"ד סי' כט)

!!

ה. בטהרה נהגו לנקות הכל כולל הוצאת הרעי, ואין גוזרים ציפורניים אלא מנקים היטב הדק. וכתב הגר"י משאש בשו"ת מים חיים (ח"ב סימן קכו), וז"ל אף רחיצה פשוטה לא מצינו בשום מקום במשנה או בגמרא שהיא חובה, רק מנהג הוא אצל כל ישראל משנים קדמוניות לרחוץ את המת מכל ליכלוך, ולהזות עליו בשמים להעביר ריח זוהמא שבו, וטעם הדבר כתב הטור וב"י (יו"ד סימן שנד), כדי שלא יקצו בטלטולו. וכו' נוסף גם הניקוי, וטעמו פשוט, כי ע"י טלטול המת ונענועו יוכל לצאת ממנו ריח רע, ויהיה טלטולו קשה מאד על נושאי לכן נהגו לנקותו מבית ומחוץ עכ"ל. וכן שמעתי על מנהגנו (רבי ניסים שריקי), ובעיר נתיבות גוזזים ציפורניים משום טומאה, ושמעתי מהרה"ג רבי מרדכי בוסקילה רב ישוב אחיסמך שתקופה קצרה היה בח"ק במכנאס וראה כאשר לנפטר יש שיער גדול גוזזין אותו.

תורת אמך

ו. מנהגנו לעטוף את הנפטר בטלית ובכך נקבר כך נהגו בבני מלאל, ובעיר קזבלנקה. (הרה"ג יחיאל בוחבוט). והרה"ג רבי עמרם גבאי חבר ח"ק בעיר מראכש אמר שמנהג עירו לקבור בטלית את הנפטר ופסלו כנף הבגד. ראה בספר מגן אבות (יו"ד עמוד תסא אות ט). ובדרום מרוקו היו מניחים טלית קטן הנמצא בתכריכין שפוסלים אותו (הרב מאיר אסולין), וכן נהגו גם בפאס (הרה"ג שלמה אבן דנאן שליט"א), ובספר זה השולחן (ח"א דיני הקבורה אות יג), כתב שזהו מנהג אלג'יר אלא שנוהגים לקשור החוטים של הטלית ודוחפין אותם בתוך הכנפות לצאת ידי חובת כל הדעות.

ז. מנהגנו שמצות הקריעה נעשית בשעת יציאת נשמה, ואם לא היו ליד הנפטר באותה עת, יעשו לפני הקבורה. וכתב בשו"ת דרכי דוד (יו"ד סימן יט), להגאון רבי דוד אבן כליפה זצ"ל סיבת שעכשיו אין נוהגין לעשות קריעה וז"ל, כתב בספר שולחן גבוה (יו"ד סימן קטו), דעתה לא נהגו לקרוע כשנמצא בעת יציאת נשמה שהקלו בה, כדי שלא יהי אדם מת יחידי שאין הולכים בני אדם אצל גוסס כדי שלא לקרוע בגדיהם, ושכן נהגו בעיה"ק ירושלים ת"ו, שלא לקרוע מהטעם זה, ונראה דסמכו על דברי הרמ"א ז"ל (סימן שמ סעיף ז), דאין קורעין על חכם אלא אם היה רבו וכו' וכן נהגו להקל, אע"ג דדין קריעה על חכם פשוט בש"ס ובפוסקים, נהגו להקל משום דאם באנו לקרוע על כל חכם וחכם אין לדבר סוף, לא נשאר עלינו בגד בים קרה עכ"ל. ואם כן למנהג יהודי מרוקו דוקא בני הנפטר אכן יקרעו בעת יציאת הנשמה דלית טעם המוזכר. ואם לא היה נוכח בעת יציאת הנשמה

תורת אמך

יקרע לפני הקבורה. ומברך בשם ומלכות. וכן מנהג יהודי תונים כמובא בספר עלי הדס (פרק כג אות ט).

ח. מנהגנו שאין הנשים קורעות על המת. (הערות מגן אבות יו"ד מנהגי מראכש. אות כז). וכך פסק מרן בשו"ע (סימן ש"מ הלכה יא), שחיוב קריעה בין איש ובין אשה, אלא שהאשה קורעת התחתון ומחזירתו לאחריה וקורעת העליון, וכתב הש"ך (ס"ק כב), כדי שלא תגלה את לבה ויבאו האנשים העומדים שם לידי הירהור, ובדורנו דור עיקבתא דמשיחא, וישנם נשים שאינם בעניעות פשיטא שאין לקיים להם מצות קריעה. וכתב בשו"ת תפארת יוסף זליכה (יו"ד סימן טז). בסידור אלפי מנשה כתב בשם הגר"מ אליהו זצ"ל אם הנשים לא לבושות בעניעות לא תקרענה כלל. וכששאלתיו פה אל פה אמר לי שהוא מורה לנשים הבבליות בין בקיץ ובין בחורף שלא תקרענה כלל, ולנשים משאר עדות בחורף כשלובשות צנוע שתקרענה בין הנשים בביתן.

ט. מצות הקריעה על אביו ואמו מצד שמאל כנגד הלב, ושאר קרובים יקרע מצד ימין לשמאל ונהגו לקיים מצות קריעה בבית אחרי יציאת הנשמה.

י. הרמב"ם כתב דמצוות קריעה היא דרבנן. וז"ל (הלכות אבל פ"ח ה"א), אבל חייב לקרוע על מתו, שנאמר ובגדיכם לא תפרומו ולא תמותו (ויקרא י. ו), הא אחר חייב לפרום, ואין קריעה אלא מעומד שנאמר ויקם המלך ויקרע את בגדיו (שמואל ב' פרק יג פסוק לא), ומהיכן קורע מלפניו, והקורע מאחוריו או מן הצדדין או מלמטה לא יצא ידי חובת

תורת אמך

קריעה, אלא כהן גדול בלבד שהוא פורם מלמטה עכ"ל הרמב"ם. והביא הכסף משנה במקום את הגמרא במועד קטן פ' אלו מגלחין (דף כד.), אמר שמואל אבל שלא פרע ושלא פרס חייב מיתה שנאמר ראשיכם אל תפרעו ובגדיכם לא תפרומו ולא תמותו. הא אחר שלא פרע ולא פרס חייב מיתה, וכתב הרמב"ן חייב קריעה דרבנן היא. וקרא אסמכתא בעלמא ומיתה זו שאמרו הוא כענין העובר על דברי חכמים שחייב מיתה. וכן נראה מדברי רבינו הרמב"ם. והנה מרן (יו"ד סימן שמ ה"ט), כתב על כל המתים, קורע טפח בבגד העליון ודיו. אבל על אביו ואמו קורע כל בגדיו אפילו הוא לובש י' עד שמגלה לבו ואם לא קרע כל בגדיו לא יצא וגוערים בו וכל זמן שאותו הבגד עליו אומרים לו קרע אפילו לאחר שלושים, עכ"ל. הנה ממשמעות מרן אין הבדל מאיזה צד יקרע ימין או שמאל. ובבאר הגולה שם הביא דברי המהרש"ל לענין הקריעה וכתב נוהגים כן על אביו ואמו משמאל, ושאר קרובות כגון בניו ואחיו מצד ימין.

וכתב החיד"א בשו"ת ברכה (סימן שמ אות יא), על אביו ואמו קורע מצד שמאל והוסיף שלא לעיכובא שאם קרע בימין אין צריך עוד לקרוע. וכתב בספר שבט יהודה לרבי יהודה עיאש דנוהגים לקרוע על אביו ואמו מצד שמאל. ודעת מהר"י מולכו בספרו שולחן גבוה שמנהגם לעולם לקרוע בצד שמאל בין הוריו ובין שאר קרובים. ובספר נתיבי עם כתב שהמנהג בארץ הצבי לקרוע על אביו ואמו מצד שמאל, ושאר קרוביו שחייב להתאבל עליהם מצד ימין. עי"ע באורך בשו"ת מעגלי אליהו (ח"ג יו"ד סימן ה). ומנהג מרוקו לקרוע על אביו ואמו מצד שמאל ושאר קרוביו מצד ימין. ראה בספר נחלת אבות קוריאט (עמוד עו.). וכן כתב בספר חסד ואמת, (קריעה עמוד טו), וז"ל צריך לעשות את

תורת אמך

הקריעה בבגדו מעומד סמוך לצוואר או במקום הצוואר לצד ימין, על אביו ואמו לצד שמאל, שיעור הקריעה ועל אביו ואמו עד שיגלה לבו. ושמעתי מהרב מאיר אסולין שמנהג מראכש ובוגמז, שעל ההורים קורע מצד שמאל, ושאר קרובים קורע מצד ימין. (שמעתי מהגאון הרב משה אוחננא אב"ד פתח תקוה).

יא. ביום טוב אין מקיימים מצות קריעה על המת, וכן לא עשו אכילת הבראה.

יב. בחול המועד פסק השו"ע שקורעין על כל אחד כפי מה שהוא אם עומד בשעת יציאת נשמה. וכתב הרמ"א אין קורעין אלא על אביו ואמו. (יו"ד סי' ש"מ הלכה ל"א). וסיפר לי הרה"ג רבי אברהם מוגרבי שבעת פטירת אשת בבא סאלי, הרבנית פרחא ע"ה לבית משפחת אמסלם, התקיימה הלוויה בחול המועד פסח, והצדיק בבא סאלי ע"ה ובנה הצדיק בבא מאיר ע"ה לא עשו מצות קריעה ולא הבראה אלא לאחר המועד. בכפר תידילי לא עשו קריעה בחוזה"מ (ר' מכלוף נחמני שליט"א), וכן המנהג בכפר סידי רחאל. ובהערות לספר מגן אבות להגר"ד צבאח (עמוד שצה), כתב בפטירת מו"א זצ"ל שהיה בערב פסח, עשו הקריעה לאחר המועד. וכתב הדיין הרה"ג דוד באנון דלא נהגו לקרוע בחול המועד (שם עמוד ת' אות לב).
וכן כתב הרה"ג רבי יחיאל בוחבוט שמנהג בני מלאל שלא עשו מצות קריעה עד אחר הרגל. והעיד שבעת כהונתו כרב קהילת "חסד לאברהם" בקזבלנקה היה מנהג עירם לא לעשות קריעה במועד..

תורת אמך

ובחול המועד בעיר מוגאדור נהגו לעשות קריעה על כל קרובים, ומחליף את בגדיו עד אחר המועד ואז מקיימים סעודת הבראה (רבי ניסים שריקי חבר ח"ק מוגאדור - ופרדס חנה). בעיר פאס נהגו לעשות קריעה, בין על אב ואם בין על שאר קרובים כמובא בספר מגן אבות (עמוד תסג אות ח). ובספר נוהג בחכמה (עמוד יג אות ו), כתב שעושים הבראה בחו"ה בעיר פאס. ושם בעמוד נו כתב, שבחול המועד עושים סעודת הבראה בשינוי קצת, במקום ביצים וזיתים שחורים, משנים ומברין בפת הבאה בכסנין ובעיר טיטואן וכל אזור הספרדי נהגו לעשות קריעה רק על אביו ואמו, ועל שאר קרובים מקיימים לאחר המועד (הרה"ג רבי שלמה דיין). וכתב הרה"ג רבי יוסף בנאים בספר נוהג בחכמה (עמוד יג). שמנהג מרוקו לקרוע במועד רק על ההורים. וכן הוא בתאפילאלת, כדעת הרמ"א (הרה"צ פנחס שניאור שליט"א) וכן המנהג במרכאש לקרוע על אביו ואמו. ובשאר קרובים קורע רק מי שנמצא בעת יציאת נשמה (הרב מאיר אסולין). וכן כתב בספר נהר מצרים (לה ע"א), שהמנהג במצרים כפסק הרמ"א, וכן נהגו באיזמיר כמובא בספר רוח חיים (שמ ס"ק ב).

יג. המנהג בעת נתינת העפר, שאין מעברין הכלי חפירה מיד ליד, וכן ביציאה מבית העלמין רוחצין הידים ואין מעבירין הנטלה לחברו והטעם משום שאין להושיט צרה לחבירו כ"כ בנהגו העם (עמוד קפז אות כה). ובאוצר מנהגי ישראל (סי' רט"ו)

תורת אמך

יד. מדליקים נר לראש הנפטר. כך נהגו בבני מלאל, ובקזבלנקה. (הרה"ג יחיאל בוחבוט). ובשו"ת עטרת שלמה (סימן כט אות ט), כתב הטעם כמו שמצינו במיתת אהרן, ופי' רש"י עפ"י המדרש (פרשת חוקת כ, כו), אמר לו הכנס למערה ונכנס, ראה מטה מוצעת ונר דלוק. וכתב בספר מעבר יבוק (שפת אמת פרק טו), כי מנהגם של ישראל להדליק נרות בפני הגוסס, וטעם לזה כי נודע מדברי חכמים, שסגולת הנר הוא להבריח המזיקים אפילו בלילה עת שליטתן וכו', וכן כתב עוד הטעם הוא כדי שיציאתו מן העולם תהא כביאתו. מה ביאתו לעולם נר דלוק על ראשו וצופה ומביט מסוף העולם ועד סופו שנאמר בהלו נרו עלי ראשי (נדה ל ע"ב), הכא נמי ביציאתו מן העולם נר דלוק על ראשו ורואה מה שלא זכה לראות מימיו, משום דנתווסף בו רוח עליון בשיעור שלא היה לו בימיו, הה"ד תוסף רוחם יגועון ואל עפרם ישובון (זוה"ק פרשת ויחי).

טו. מנהגנו שמעולם לא הכניסו ארון הנפטרים, גם של תלמידי חכמים לבית הכנסת. (מהרה"ג יהושע מאמאן).

טז. אין הנשים יוצאות והולכות לא לפני המיטה ולא לאחר המיטה. וכתב השו"ע (חיו"ד סימן שנ"ט), מקום שנהגו לצאת נשים לפני המיטה יוצאות מקום שנהגו לצאת לאחר המיטה יוצאות ועכשיו נהגו שאין יוצאות אלא אחר המטה ואין לשנות, עכ"ל. וכתב מרן בבית יוסף שם וז"ל ובספר הזוהר פרשת ויקהל כתב שיש למנוע לנשים מלצאת

תורת אמך

לבית הקברות אחר המטה מפני שאם יוצאות גורמים רעה לעולם. וכן ראוי למונעם. משמע מדבריו ז"ל שיוצאות אחר המטה אבל אין הולכות לבית הקברות, רק יוצאות מעט מפתח הבית ואח"כ חוזרות. ובספר ארץ חיים כתב (חיו"ד סימן שנט ה"ג), וז"ל והרב ויקרא אברהם (עמוד קכו), כתב שבעיה"ק צפת ת"ו אין יוצאות הנשים כלל לא לפני המטה ולא לאחר המטה ואפילו הנשים הנמצאות בשוק או חוץ לחצירם בעת שנושאים המטה הן נכנסין למקום נסתר. וסיפר לי הרב מאיר אסולין דגם בארץ, בעיירה "שדרות" ידוע ההקפדה שנשים לא נכנסות בעת הלוויה לבית עלמין אלא אחר הקבורה הנשים הולכות בשביל נפרד כדי שלא תהיה ערבוביא בין הגברים לנשים. וכן הקפיד רבה של העיר ירוחם ר' דוד מלול זצ"ל שלא תהיה שום ערבוביא בין הגברים לנשים, ושלא יכנסו לבית עלמין בעת הקבורה, ודבר זה התפרסם בעיתונות, תחת הכותרת הדרת נשים. וכ"כ על המנהג בספר נוהג בחכמה (עמוד כה אות לו), וכן מנהג יהודי לוב נהגו שאין הנשים יוצאות אחר המיטה כלל, אלא עומדות עד צאת המיטה ושבות לביתן לחיים טובים ולשלום, (נחלת אבות אבלות אות יז). וכן מנהג תונים ראה עלי הדס (פרק כג אות ז). וכן מנהג יהודי אלג'יר ראה בספר שבט יהודה (יו"ד סימן שנט ה"כ).

יז. בפטירת אדם זקן ושבע ימים אומרים את הפזמון בר יוחאי ויש מוספים את הפזמון אדון עולם (הרב פרופ' משה עמאר).

יח. תוקעים בשופרות בלווית ת"ח, צדיק, ומבוגר שהאריך ימים, והטעם להודיע לבריות על הסתלקות הצדיק. כמובא בזוהר הקדוש

תורת אמך

פרשת ויקהל (עמוד רטז), שהתקיעה מגינה על החיים שלא ישטין עליהם מלאך המוות, שנאמר (במדבר ט. ט), וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצורך אתכם (הוא מלאך המוות), והרעתם בחצוצרות (תקיעה בשופר), וכתב בספר נוהג בחכמה (עמוד רטו), וראיתי בספר דברי משה בירדוגו, שהביא שורש למנהג זה ממסכת מגילה (דף כט ע"א), וכתב דמבטלין תלמוד תורה להוצאת המת כשאין שם כל צורכו, וכמה כל צורכו, אמר רב שמואל בר איניא משמיה דרב תריסר אלפי גברי ושיתא אלפי שיפורי. ואמרי לה תריסר אלפי גברי ומינייהו שיתא אלפי שיפורי. ופירש הרב, דשיפורי הינו שופרות להודיע לפני העם לבוא ללוות המיטה. ומזה אנו נוהגים לתקוע בשופר עכ"ל. אבל אני שמעתי שהטעם הוא, כדי לערבב השטן שלא יקטרג על מיטת הת"ח, וכן ראיתי במהרש"א מסכת מגילה (דף כט ע"א), לערבב השטן כמו השופר בר"ה ע"כ. וכן נהגו בק"ק לוב כמובא בספר נחלת אבות (עמוד ריט סעיף יד).

יט. מנהגנו שעושים הקפות לתלמידי חכמים, ולזקנים מופלגים, בתחילה לוקחים חתיכות קטנות של כסף וכל הקפה משליך מטבע לארבע רוחות, שזה חלק לס"א בחינת מים אחרונים, ואומרים את הפסוק: ולבני הפילגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנות וישלחם מעל יצחק בנו בעודנו חי קדמה אל ארץ קדם. (בראשית כד. ו).

כ. מנהג כשנפטר תלמיד חכם גונזים עמו ספרי תורה שבלו, ושמים את היריעות בתוך כד של חרס למען יעמדו ימים רבים כפסק הש"ע

תורת אמך

(או"ח סימן קנד ס"ב, יו"ד סימן רפב), וראה בספר נוהג בחכמה (עמוד כה אות לה).

כא. נהגו לשמור חתיכה קטנה מתכריכין של צדיק כסגולה, (הרב מאיר אסולין). וכתב בספר נוהג בחכמה (עמוד טו יא), טעם לדבר דאיתא בש"ס דכל המוריד דמעה על אדם כשר מתכפרין עוונותיו, בשביל כבוד ובכיה שבכה על הנפטר. לכן אוחזין חתיכה לבנה מן התכריכין, לרמוז אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו. והיו שנהגו לחתוך אפילו מאדם רגיל כמו שכתב הרה"ג ר' דוד באנון שהיה דיין בקזבלנקה בהערות לספר מגן אבות (חלק יו"ד עמוד ת' הערה לח) אנשים מסביב היו חותכים חתיכת תכריכין למשמרת לא רק אצל ת"ח וצדיקים אלא מכל אדם ע"כ. ולפי הטעם לעיל שכתבנו בשם הרב נוהג בחוכמה מתיישבת הנהגה זו.

כב. לאשה זקנה קוראים את הפרק במשלי אשת חיל מי ימצא. וכל זה על דרך שזכה והשלים שנותיו ימי שנותינו בהם שבעים שנה אם בגבורות שמונים שנה, ויצא מן העולם בשם טוב. מליץ טוב (ס' פט).

כג. אנשי החברה קדישא בעת הלוויה אוספים צדקה לעילוי נשמת המנוח, והכסף נאסף לטובת עניניה הרוחניים של הקהילה. לדוגמא קהילת בוגמוז עלתה לארץ מהכסף שנאסף לטובת הקהילה.

תורת אמך

כד. נהגו שעד מקום הקבורה אמירת הקדיש נאמרת על ידי אחד מחברה קדישא או אחד מבני המשפחה ולא האבלים מפני שאונן פטור מכל המצות כפסק מרן הש"ע (סימן שעו). כך נהגו במראכש וכן בבוגמז. (הרב מאיר אסולין), וכן נהגו בעפרו ראה בספר נהגו העם (אבלות אות כב).

כה. בראש חודש אסור להספיד דמועד הוא מלבד תלמיד חכם מופלג כמובא בשולחן ערוך (או"ח סימן תכ ה"א). אבל בלוויה שמצויים בה הרבה שאינם שומרים תורה ומצות, יש לומר דברי מוסר והנהגות טובות מן הנפטר, ולא הספד הגורם לבכי, משום עת לעשות לה' הפרו תורתך...

כו. תינוק שנולד פג, ומהלידה גדל בתוך אינקובאטור, ול"ע נפטר, אף שחי כך יותר משלושים יום, אין מתאבלים עליו, כיון שלא היה יכול לחיות ללא האינקובאטור כמובא בשו"ת מקוה המים (ח"ג יו"ד סימן ל"ב).

תורת אמך

הנהגות בבית האבל

א. אחר בוא האבלים מהלוויה מגישים להם עדשים וביצה, והוא הנקרא "סעודת הבראה" ומקורו במסכת בבא בתרא, תניא ויזד יעקב נזיד, אותו יום נפטר אברהם אבינו עליו השלום ועשה יעקב תבשיל של עדשים להברות את אביו. מאי שנא עדשים, מה עדשה זו גלגל, אף אבלות גלגל החוזר בעולם.

ב. המנהג בימי השבעה שהאבלים עצמם לא מכינים ומגישים למנחמים אלא אדם אחר כגון שכנים וכדומה, ובספר מליץ טוב (ס' פט), הביא את מרן (וי"ד סימן שעח), שכתב אבל אסור לאכול משלו בסעודה ראשונה, אבל בשניה מותר אפילו ביום ראשון. ומצוה על שכיניו שיאכילוהו משלהם כדי שלא יאכל משלו ויכול אחד להאכיל את חברו בימי אבלו והוא יחזור גם כן ויאכילנו בימי אבלו ובלבד שלא יתנו בתחילה. וכתב רבי ירוחם בשם הרא"ש כי האבל דואג ונאנח על מתו, ואינו חושש לאכול, כי רצונו למות הוא ג"כ, על כן צווהו לאכול ומשל אחרים ע"ש, ור"ל כי כאשר יהיה רמי על אחרים להאכילו, הם יפצירו בו הרבה עד שיאכל, ולא יישאר ברעב מרוב צער, לא כן אם הייתה המצוה רק לאכול, ואף משלו, לא היה חושש לקיים זאת המצוה מחמת צער, ולכן נקראת סעודה זו בשם הבראה, מלשון בריאות, דהיינו לחזקו ולהבריאו מחולשתו ברעבונו מפני צער

תורת אמך

ובכיות, ומפני שבזמן הזה פג צערא דמותא אצל האבלים, וחוששים לבריאותם אף בשעת אנינות וכו'. אוצר המכתבים (ח"ב אות תקמז).

ג. מנהגנו שהבאים לנחם מביאים עימם מאכלים מצרכים וכדומה לבית האבל, וחשוב להמשיך מנהג זה מחמת ההוצאות הרבות לכבד את הבאים הרבים לנחם.

ד. יש שנהגו להמנע מלאכול ולשתות בבית האבל, וכן לא להשאיל מהאבל דבר, וכתב בספר נהגו העם (אבלות אות כג), מצא סמך, מהגאון ר' עקיבא איגר זצ"ל (יו"ד סימן שעו), דכתב וז"ל נוהגין שלא ליקח דבר קטון וגדול מבית האבל כל משך ז' ימי אבלות משום שרוח הטומאה שורה שם כל שבעה וכתב הגר"י משאש זצ"ל בספר אוצר המכתבים (ח"א סימן שפא), יש במקנס משפחות שנמנעות מלאכול בבית האבל, ובסוף הרב ציין שרוב המשפחות לא קפדי, ואוכלים ושותים בבית האבל ואף משאילים. ושמעתי בשם הרשל"צ הרה"ג ר' שלמה משה עמאר שליט"א שנשאל ע"י יוצאי צפון אפריקה, האם צריך להמשיך במסורת אבותיהם שנהגו שלא לאכול בבית האבל? והשיב שמי שנהג כך שימשיך במסורת אבותיו.

ה. נוהגים להדליק נר בכל ימי השבעה, ומי שיש בידו מדליקין בכל ימות השנה הראשונה. וכתב רבנו בחיי (פרשת תרומה כה. לא), על הפסוק ועשית מנורת זהב טהור. שידוע כי הנשמה נהנית בהדלקת

תורת אמך

הנרות ומתהלכת בעידוני ההוד והשמחה ומתפשטת ומתרחבת מתוך הנאת האורה, מפני שהיא חתיכת אור חצובה מאור חשמל, לפיכך היא נמשכת אחר האור מפני שהוא מינה, ולכן אמר שלמה נר ה' נשמת אדם.

וכמו כן נוהגים לשים צלוחית של מים ליד הנר, ויש שלוקחים את המים ושופכים על גבי המצבה, ושמעתי מהרה"ג יחיאל בוחבוט ששמע שכך נהגו המגורשים. וכתב בספר מליץ טוב (סימן פט), וזה לשונו, וכתב חכמת אדם סוף מצבת משה (אות יג), וז"ל הנר שמדליקין כל ז' בבית שמת בו הוא מנהג נכון. אבל מה שמעמידין צלוחית של מים ומפה הוא מדרכי אמורי וצריך לבטל מנהג זה עכ"ל. אבל מה שכתב שם עוד לאמר שהוא מנהג אשר לא יעשה בישראל. ועל כל פנים זאת צריך עיון איך היתה כזאת בתאפילאלת עיר של חסידים וחרדים תמימי דרך ההולכים ע"פ תורתו של רבינו האר"י ז"ל וכיוצא בכל אלו? ובספר ויקרא אברהם אדאדי (דף קנו ע"ג), כתב שאף שהמענה לשון קרא תגר על מנהג זה, מ"מ בספר מאמר אסתר מהר"ש הלוי מקאליץ נתן טעם כעיקר, כי הנר רומז לנשמה, נר ה' נשמת אדם, והשמן הוא רמז להשפעה, והמים רומזים לחומר שנפסד, כמו שכתוב (שמואל ב, יד), כי מות נמות וכמים הנגרים ארצה וכו' הרי שהמשיל הכתוב את הפסד החומר אל המים הנגרים ארצה. וכלי זכוכית רומז לתחיית המתים לעתיד לבא, כשם הזכוכית כשנשבר, יש לו תקנה להחזירו לכלי חדש. וכתב בשו"ת רב פעלים (ח"ב יו"ד סימן כט), שכל שלא הובא בש"ס אין בו משום דרכי האמורי.

תורת אמך

ו. בדרום מרוקו הנשים אינם עונדות זהב. (הרב בדוש). וכן במראכש (הרה"ג יחיאל בוחבוט). וכתב הגר"ח פלאג'י בספר רוח חיים (סימן שסא סק"א), דמה שנהגו נשים אבלות שלא ללבוש תכשיטים מפני האבל, יש להן סמך לדבר, מהכתוב ויתאבלו ולא שתו איש עדיו עליו. וצריכות הנשים לדעת שלאחר השבעה מלבד שאר מנהגי האבלות ואין צער המת נשכח מהלב במשך שנה, אומנם על האשה להתלבש בצורה הנאותה והצנועה שלא תתגנה על בעלה ועל כך נאמר מי שמושך את הצער, אזי הצער ירדוף אחריו.

ז. המנהג הוא שאת התמונות והמראות מורדים בימי השבעה, מפני שמתפללים בבית. (הרה"ג עמרם מלול). ויש אומרים מפני שאין להתייפות במקום האבלים, וגם משום שמתפללים בבית האבל ואין להתפלל מול מראה וכ"כ בספר נוהג בחכמה (עמוד כג אות כט).

ח. המנהג שאין עושין הספד וצידוק הדין בר"ח, בחנוכה, ופורים. (נוהג בחכמה עמוד נה).

ט. מנהגנו שאין אומרים הלל בבית האבל והטעם דכתיב לא המתים יהללו י"ה, דהוי כלועג לרש. כמ"ש הבאר היטיב (סימן תכבס ק"ו), ראה בשו"ת כרם חמר לר' אברהם אנקוואה זצ"ל (א"ח סימן יא), דכתב שגם במקום שאין מנהג כלל והדבר מסופק אין לומר הלל בר"ח בבית האבל. וכ"כ בשו"ת מים חיים (ח"ב א"ח סימן לא).

תורת אמך

י. בחנוכה אומרים בבית האבל הלל, שהלל זה אינו תורת מנהג אלא חובה ראה בשו"ת כרם חמר (א"ח סימן יב).

יא. המנהג פשוט במרוקו שאין אומרים בבית האבל תחנון בתפילה, אבל אם בא לבית הכנסת, הציבור אומר כדרכו אמירת תחנון והאבל יושב (הרב יחיאל בוחבוט. והרב מאיר אסולין), וכתב בשו"ת נאה משיב (סימן כב, כג), לכמוהר"ר ניסים אוחנה זצ"ל רב הראשי לחיפה ת"ו, בית הכנסת שסגור כל ששת ימי השבוע, ומתפללים בו רק בשבתות וימים טובים, ולכבוד האבל פתחוהו בחול, כדי שהמנחמים יבואו לנחמו, נעשה דין בית הכנסת כדין בית האבל, ואין אומרים וידוי ונפילת אפים ותחנונים, בכל שבעת ימי האבל.

יב. נוהגים שהאבלים עולין לקבר בשלשה ימים הראשונים מהקבורה, ואם מתאפשר עולים עם מנין אנשים ואומרים קדיש. (מר"ש פחימה). וכך כתב הטור (יו"ד סימן שצד), וז"ל תניא באבל רבתי יוצאין לבית הקברות ופוקדין על המתים שלשה ואין חוששים משום דרכי האמורי ומעשה שפקדו אחד וחיה כ"ה שנה והוליד חמישה בנים ואח"כ מת. ומרן הב"י בבדק הבית הביא את הריב"ש בס"י קנ"ח שנשאל על מקום שנוהגים לצאת לבית החיים וכו' כל שבעת ימי האבל? והשיב בסרקסט"א נוהגים כל השבעה ללכת לבית הכנסת שחרית וערבית ואחר התפילה כשחוזרים לבתיהם עם רוב הקהל המלויים אותם בכניסתם לחצר וכו' וכיון שעושים זה לכבוד המת אין לבטל מנהגם וכן י"ל במנהג עירכם כיון שזה לכבוד המת ואפילו להלין מת שזה

תורת אמך

איסור מהתורה כיון שזה לכבודו מותר, כך גם כאן יהיה מותר, עכ"ל. וכן כתב הש"ע (סימן שצד ה"ג), יוצאין לבית הקברות ופוקדין על המתים שלשה ימים שמא עדיין חי הוא. ומטעם זה כתב בספר מליץ טוב (סימן פט), ולפי זה בונים בנין הקבר אחר שלשה ימים מהקבורה. והרב מאיר אסולין העיד שלא ראה זה המנהג במראכש והרי האטלס שהיו עולים לבית הקברות בימי השבעה. והיו מקומות שעולין מדי יום בימי השבעה ראה בשו"ת מים חיים (ח"ב חיו"ד סימן ו'), בערי המערב הולך האבל לבית הכנסת כל שבעה וכו', גם הולך בכל יום לבית הקברות, וכן הוא מנהג יהודי העיר פאס ראה בספר נוהג בחכמה (עמוד יא). וכן מנהג העיר צפרו כמובא בספר נהגו העם (אבלות אות מג).

יג. מנהגנו שאין האבל ניגש להיות שליח ציבור בכל ימי השבעה מלבד במקום שאין מי שיעלה. ראה בשו"ת שמש ומגן (ח"ד אור"ח סיעז אות ו'). כפסק השו"ע (סימן שפד), וז"ל אם אין שם מי שיתפלל להוציא את הרבים ידי חובתן יכול האבל להתפלל להוציאן. וכ"כ הגר"י משאש בספרו אוצר המכתבים (ח"א תשובה שכג אות סט), וכן מנהג ירושלים כמובא בספר נתיבי עם (יו"ד סימן שעו סעיף ד), וז"ל מנהגנו בירושלים שהאבל בתוך ז' אינו מתפלל כש"ץ אלא כאחד מהציבור. ובשו"ת עטרת שלמה (סימן כה), הביא בשו"ת שער שמעון אחד להגאון החסיד הרב שמעון חירדי שליט"א, (ח"ד יו"ד סימן לבי הודפס שוב לאחרונה), שמנהג גירבא שאין האבל מתפלל שליח ציבור. ושכן הסכים הרב הגדול מוהרס"ך שלא לשנות מן המנהג, והגהמ"ח כתב ג' טעמים.

תורת אמך

א. כיון שמתוחה עליו מדת הדין, דיו להפקיע את עצמו.
ב. דיו לאבל לעמוד באבלו, שדעתו טרודה עליו ואין לבו נתון להוציא את הרבים ידי חובה.
ג. שלא פעם נוכחנו לדעת שאפילו רק אמירת קדיש, מידי פעם מתפרץ בבכי ואינו יכול לגמרו או שגומרו בגמגום.
וכן כתב הראשל"צ הרב מרדכי אליהו זצ"ל במשואות (גיליון 2 תשנ"ז בטאון ח"ק אחידה), שבשעת ימי האבלות ראוי שהאבל אפילו על אב ואם לא יהיה שליח ציבור.

יד. הכהנים אינם נושאים ידיהם בבית האבל. כמובא בשיבולי הלקט הלכות שמחות (סימן כב), יש שאין נמנעים לומר ברכת כהנים בבית האבל, ובעיני נראה שאין הגון לאומרו, וראיה לדבריי, תשעה באב שחרית שאין אומרים אותו. וכתב במחזור ויטרי (רסה עמוד רכו), הביא תשובת ק"ק רומא, שמנהגנו לומר שירת הים, וכן מנהג כל קהילות ספרד, זולת תשעה באב בלבד שאין אומרים אותה משום אבלו של יום. וכן בבית האבל אין אומרים אותה כל שבעת הימים, ומנהג אבותינו תורה הוא. מפי מעשה בהרה"צ רבי דוד מלול זצ"ל. (בנו רבי עמרם מלול). וכתב בספר בן איש חי (פרשת תצוה אות כב), ובעיר הקודש ירושלים תוב"ב נהגו לעשות נשיאות כפים בבית האבל, וכן נהגו מחדש פה עירנו בגדאד. כעדות הבא"ח שמנהג בגדאד הקדום שאין נושאים כפים בבית האבל.

טו. לאחר תפלת שחרית ומנחה אומרים צידוק הדין, אולם אחר תפלת ערבית משנים את הנוסח ואומרים מנוחה נכונה. (ר"ש פחימה).

תורת אִמֶךְ

ומנהג מרכאש והרי האטלס שאין אומרים צדוק הדין בלילה, אלא אומר השכבה ומסיים בג' פסוקים "בלע המוות לנצח וכו', (הרב מאיר אסולין), וכן מנהג יהודי לוב שאינם אומרים צדוק הדין בלילה כמובא בספר נחלת אבות (עמוד רכז אות נ), וכתב בספר שמו יוסף (אות קל עמוד ל), להגר"י בן ואליד המנהג בערי המערב הפנימי לומר צידוק הדין בלילה, וכן במוצאי שבת ואפילו קודם חצות לילה. וכ"כ הגר"ש משאש בשו"ת שמש ומגן (אור"ח ס' עז אות ח), מנהגנו לומר צידוק הדין בלילה. וכן והוא מנהג העיר מכנאס ופאס (הרה"ג שלמה אבן דנאן שליט"א). וכתב בשו"ת עטרת שלמה לר' שלמה דיין שליט"א (סימן כב), שכן מנהג העיר צפרו (ר' דוד עובדיה זצ"ל), והביא בשם ספר מעשה בראשית אדהן (ח"ב צידוף תרכ"ח דף קפ"ט), שמנהג ישראל במערב לומר צדוק הדין בכל לילה אחר ערבית והוא הדין בכל מוצאי שבת ואין בזה שום איסור.

טז. כתב מרן בשו"ע בהלכות חנוכה (או"ח סימן תכ ה"ב), וז"ל אומרים צדוק הדין וקדיש. וכתב הרמ"א בהגה ואין נוהגין כן, וכן בכל הימים שאין אומרים בהם תחנון, וכן בערב שבת אחר חצות. ומנהגנו שאין אומרים צדוק הדין בזמנים שאין אומרים בהם תחנון כפסק הרמ"א (ר' מאיר אסולין). וכן מנהג יהודי סלוניקי כמובא בספר שולחן גבוה (יו"ד סימן תא ס"ק טז), וכן מנהג יהודי מצרים כמובא בספר נהר מצרים (דף כו ע"א), ובספר נתיבי עם (יו"ד סימן תא), כתב שכן הוא מנהג ארץ ישראל, וכן הוא בספר ארץ חיים סתהון (סימן תא ס"ו).

תורת אמך

יז. אבל יכול לברך שהחיינו על איזה מצוה או פרי חדש וכן מוכח מדברי מור"ם (א"ח סימן תקנא סעיף יז), ראה בספר קופת רוכלים (עמוד 8), וכ"כ בספר נשמת חיים (עמוד 36 אות סז). ובשו"ת מים חיים (ח"א סימן סג). ואילו בשו"ת שמש ומגן (ח"ד יו"ד סימן לא), כתב ברור לי שלא דיברו הפוסקים אלא במקום שיש ספק שאחרי ימי האבלות לא ימצא פרי זה בשוק, אבל אם יוכל למצוא אותו אח"כ, למה יברך בתוך ה"ז כיון שבידו לברך אחר הז', ואין לחוש בזה למצוה הבאה לידך אל תחמיצנה כיון שיש טעם לדבר, ובפרט שיש להקת הפוסקים שחולקים, שאבל לא יברך שהחיינו.

יח. אבל בתוך השבעה שחל בו תשעה באב, מותר לו לעלות לתורה ולהפטיר, כיוון דהוי דברים הרעים וביום זה כולם בלא יוצא מן הכלל אסורים בתורה כמוהו ראה בספר אוצר המכתבים (ח"ב סי' אלף צ"ה), ומ"מ דברתי עם כמה חכמים שכיהנו במרוקו, ואמרו שלא ראו הנהגה זאת.

אבלות בשבת השבעה

א. נפסק בש"ע (יו"ד סימן ת ה"א), שמותר לומר שמו"ת, וכתבו האחרונים ולא שאר פירושים. ומנהגנו שאין האבל קורא שנים מקרא ואחד תרגום אלא אחר השבעה (הרב שלמה אבן דנאן). וכן רבני משפחת

תורת אמך

אבוהצירא לא קראו שנים מקרא אלא אחר השבעה (הרב אברהם מוגרבי), וכתב הרב בן איש חי בשו"ת רב פעלים (ח"א יו"ד סימן נב), שלהלכה אין לקרוא שנים מקרא ואפילו בשבת, וכן מנהג יהודי בגדאד. וכתב הגר"ח פלאג"י זצ"ל בספר רוח חיים (יו"ד סימן שפ ס"ק ג'), שלעניין שמו"ת כבר חזר בו הרב החיד"א בספר שיורי ברכה (סימן ת), והעלה להחמיר ורק לאחר שבעה יקרא שמו"ת וכן נוהגים פה איזמיר.

ב. מנהגנו בתפלת מנחה בערב שבת, הסמוכה לשבת, האבלים מגיעים לבית הכנסת ללא הבגד שקיימו בו מצות קריעה, מפני כבוד שבת, והסתפקתי איך נוהגים כן, והלא בתפלת מנחה עדין חול הוא ואם יחליף האבל הבגד יצטרך לקרוע אתו?! לכן הנראה שיקבל עליו שבת, מלבד מלהתפלל מנחה כדברי הט"ז (או"ח סימן רסא ס"ק ג'), ד"ה איתא, וז"ל שקיבל עליו שבת קיבל עליו כל קדושתו דאל"כ הוי ליה לאתנויי איזה מקבל ואיזה לא מקבל ומדלא אתני ה"ל שבת מיד לכל מילי וזה פשוט בעיני ע"כ. וכתב הגר"ח פלאג"י בשו"ת חקקי לב (יו"ד ס"ס נא), בערב שבת נוהגים להחליף המלבושים בבגדי שבת, ואפילו באבלות על אב ואם, וכיון שלובשים אותם סמוך לערב שבת משום כבוד השבת, אין צריך לקרוע. ואין רוחצים ידיים ורגלים, ופנים. עמק יהושע (ח"א סימן יח), וכך נהגו גם בבוגמז (הרב מאיר אסולין).

ג. מנהגינו שאין אומרים בשבת בבית האבל, במה מדליקין, וברכת מעין שבע, כפסק השו"ע (או"ח סימן רס"ח סעיף י'), וז"ל אין אומרים ברכה

תורת אמך

מעין שבע בבית חתנים ואבלים דליכא טעמא דמאחרין לבוא שיהיו ניזוקין. וכתב הרמב"ם אלבאז זיע"א מגדולי המקובלים במרוקו בספרו היכל הקודש (דף לא ע"ד), ונתן טעם ע"פ הסוד שאין לומר ברכה מעין שבע בבית חתנים ואבלים. וכתב בשו"ת שארית הצאן (ח"ג סימן רעז עמוד טז), וז"ל וברור לי דמנהגינו שאין לומר ברכת מעין שבע, כי כמה פעמים אני הדל התפללתי בבית שהיה שם ספר תורה והיו שם חכמים רשומים וש"ץ וזקנים ולא אמרו אותו ואין פוצה פה. וגם אני בעצמי זה לי ארבעים שנה ואני ש"ץ, ומעולם לא אמרתי אותו ושום חכם לא מיחה בי. וכ"כ מקוה המים (ח"ו סימן ל), וכן כתב הגר"ש משאש בשו"ת שמש ומגן (ח"ג סימן סא), שהמנהג פשוט שלא לברך ברכה מעין שבע בבית האבל, ואסור לשנות המנהג, ובודאי שהמברך נכנס בספק ברכה לבטלה. וכן כתב בספר נהר מצרים (דף יד ע"ב), שהמנהג פשוט שאין אומרים ברכה מעין שבע בבית חתנים ואבלים, וכמו שפסק מרן שקבלנו הוראותיו. וכן מנהג סלוניקי כמובא בשו"ת בית דוד (אור"ח סימן תקלז). ובספר נתיבות המערב (עמוד שכג), הביא טעם נפלא מדוע לא אומרים "מעין שבע" בבית האבל, לפי שמזכיר על שלשה דברים נשים מתות בשעת לידתן, והוי כפתיחת פה לשטן.

ד. המנהג במרוקו שהאבלים משנים מקומם בבית הכנסת הן בחול הן בשבת, כמו שפסק הרמ"א (סימן שצג ס"ד), וז"ל הגה ויש אומרים שגם בשבת ישנה מקומו וכן המנהג פשוט ואין לשנות. ומנהג עתיק יומין זה מובא במסכת מועד קטן (דף כב:), אב"ד שמת כל בתי מדרשות שבעירו בטלין ונכנסין לביהכנ"ס ומשנין את מקומן,

תורת אמך

היושבין בצפון יושבין בדרום, היושבין בדרום יושבין בצפון ע"כ. וראה עוד בספר כתר שם טוב (ח"ב עמוד תרצז). ובספר נוהג בחכמה (עמוד כג אות ל). ובספר נהגו העם (עמוד קפט אות מ), כתב שכן הוא מנהג העיר צפרו. מלבד בעיר תאפילאלת שאין משנים מקומם כפסק השו"ע (יו"ד סימן שצג ס"ד), וז"ל הנוהגים כשהם אבלים שלא לשנות מקומם בבית הכנסת בשבת יפה הם עושים. כמובא בשו"ת יפה שעה (יו"ד עמוד קכ). וכתב בספר זה השולחן (עמוד קע"ד), לוי היחיד ויושב במקום האבלים ואם לא יעלה לתורה יחשב שמקיים אבלות בפרהסיא (כמובא ברמ"א יו"ד ס' ת ה"א), אזי יעלה לתורה ובהערה שם ויגש אליהו ציין וה"ה כהן, ובמקום שיש שבת חתן ואבי הכלה בתוך שבעה ומקובל שיש עליה שעולה אבי הכלה לתורה, יתפלל בבית הכנסת אחר ע"כ. והגאון מופת הדור הגר"ע יוסף שליט"א בשבת שבתוך השבעה על בנו הגר"י יוסף זצ"ל, עלה לעלית מפטיר לפליאת הציבור, ואחר התפלה הסביר הרב היות וכל שבת עולה לתורה ואם לא יעלה יחשב לאבלות בפרהסיא. וכך מובא בשו"ע (יו"ד סימן ת ה"א), ורבנו תם היו קוראים אותו בכל פעם שלישי ואירע בו אבלות ולא קראו החזן ועלה הוא מעצמו ואמר כיון שהורגל לקרותו שלישי בכל שבת הרואה שאינו עולה, אומר שבשביל אבלות הוא נמנע והוי דברים של פרהסיא.

ה. מנהג העיר פאס שאין אומרים בליל שבת שלום עליכם (הרה"ג שלמה אבן דנאן), ויש מקומות שנהגו לומר שלום עליכם.

תורת אמך

ו. בברכת המזון בשבת מברכים האבלים נוסח הרגיל. ולא מחלקים אם האבלים לבדם יברכו נוסח האבלים. ואם יש אורחים מלבד האבלים יברכו נוסח הרגיל, ודלא כמרן בש"ע (יורה דעה), וכך נהגו בקהילות. יון. סלונקי כמובא בשולחן גבוה (יו"ד שעט אות ד), וז"ל כן כתב הטור בשם הרמב"ן ובשם רב נטרונאי כתב שאין אומרים ברכת אבלים בשבת וכן נהגו. וטעמו של רב נטרונאי יכול שגם האבלים לבדם יש בזה אבלות בפרהסיה כיון שהם שלשה. ומכל מקום נמנעו מלאמרו אפילו אבל יחיד.

באלג'יר. כתב מהר"י עייאש בספרו וזאת ליהודה. הרא"ש בשם רב סעדיה גאון ז"ל כתב שאין אומרים צידוק הדין בשבת, ואם כן בכל ענין אין לאומרו, אפילו יחיד. ומה שכתב הש"ע בשבת מברך כדרך שמברך בחול, ואם אכלו אחרים עמו יברכו, ואין מזכירין מעין המאורע דכיון דאיכא אחרים לאו צנעא הוא, היינו לעניין הזימון "נברך מנחם אבלים" והתוספת בברכה שלשית. אבל לעניין צידוק הדין לא, עכ"ל.

באיזמיר. כתב הגר"ח פלאג'י בספר חיים ביד (סימן קכה אות יא), ז"ל נוסח ברכת המזון לאבל בשבת, אפילו ביחיד לא יאמר כמו בחול. ועיין בשולחן גבוה.

בתימן. מהרי"ץ בסידור עץ חיים (ח"א עמוד קעא:), כתב שבבית האבל אומר נוסח אחר של ברכה רביעית ולא הזכיר שינוי בברכה שלשית או בזימון ואח"כ העתיק דברי הרד"א ז"ל ובשבת אין לומר ברכה זו, אין לומר צידוק הדין על מת בשבת ע"כ. וכ"כ הר"י צוברי ז"ל בסידורו כנסת הגדולה. וכן הגר"י רצאבי בשו"ת עולת יצחק (ח"א עמוד

תורת אמך

שנד), כתב שבעירו הזקנים בשבת אין משנים מאומה בברכת המזון אבל האבלים ומשמע שגם בזימון ובברכה שלישית לא משנים בשבת.

בני בבל. כאשר שוחחתי בנידון עם הגאון חכם שלום כהן שליט"א ראש ישיבת פורת יוסף אמר לי שזקני בבל אמרו לו שנוהגים בשבת לברך ברכת המזון נוסח של שבת ללא שינוי. (מתוך ספר דיני אבלות להרה"ג פנחס מוסבי).

מרוקו. שמעתי מהגאון רבי יהושע מאמאן שמנהג מרוקו דלא כמרן ואין מוספים בשבת נוסח האבל, גם אם האבל יחיד. וכן שמעתי מהרב מאיר אסולין שכן מנהג מראכש, ובוגמוז.

ז. אבל מברך ברכת הלבנה, אם אין שהות לאחר השבעה כ"כ בספר נשמת חיים (עמוד 52 אות ו).

ח. ביום שקמים מן השבעה, מניחים הבנים את ידיהם כמגדל, דהיינו אחד על השני, ואחד מהציבור שופך מים שמעורבים עם שמן זית על גבי ידיהם שלש פעמים, וכן עושים זאת לבנות בנפרד. וראו בכך סימן לאחדות שלא יפרדו לעולם. ואמר לי הרה"ג רבי עמרם מלול שכך נהגו בפטירת אמו הרבנית ע"ה, וכך נהגו במשפחה עם אביו הרה"צ רבי דוד מלול זצ"ל רבה של ירוחם.

ט. באולדמנצור נהגו שקמים מהשבעה, לכבד את הרב לשפוך מים שלש פעמים על יד שמאל ומתחתיה בסמיכות על רגל שמאל, וראו

תורת אמך

בכך לתת את החלק לסט"א, ואת כלי הנטלה שוברים וזורקים לאשפה. (רבי שלמה פחימה). ובספר ויען שמואל (יו"ד סימן יח), כתב שכן מנהג דבדו, ונתן טעם בזמן בית המקדש הכהנים היו מקדשים את ידיהם ורגליהם, דכתיב ורחצו אהרן ובניו ממנו את ידיהם ואת רגליהם ופרש"י את ידיהם, בבת אחת היה מקיש ידיו ורגליו. וכך שנינו במסכת זבחים כיצד קידוש ידיו ורגליו, מניח ידו הימנית ע"ג רגלו הימנית, וידו השמאלית ע"ג רגלו השמאלית, וכתב הש"ך בא לרבות כאילו אמרי את ידיהם ואת רגליהם וכו' דהינו שניהם בב"א. ושמעתי מפי הרה"ג רבי אברהם מוגרבי, שמור חמיו "בבא הנה" שקם מהשבעה על סדנא "בבא חאקי" זצ"ל שפך מהנטלה שלש פעמים על ידו שהיו כנגד הרגלים, ואומר את הפסוק דנחמתא "לא יבוא עוד שמשך" וכן העיד שכן הוא מנהג תאפילאלת וכן ראה בקודש שנהג סדנא "בבא סאלי". וראיתי בספר נתיבות המערב (אבלות אות קמט), שכן מנהג קזבלנקה, והביאו ביהדות מרוקו (עמוד 526).

י. היו שנהגו כשקמים האבלים מהשבעה הולכים לטבול במקוה טהרה, וכך נהג רבי כליפה אלמליח זצ"ל וכך הונהג במשפחתו ללכת ולטבול בנהר. סיפר לי ר' אהרן פחימה, במראכש היו יחידים שהולכין לטבול, גם במכנאס ישנם משפחות שהולכות לטבול וראו בכך להוריד מעט ממידת הדין. ושמעתי מהגאון הרב יהושע מאמאן שהיו משפחות בצפרו שבקומם מהשבעה היו טובלים. וכן הרב מאיר אסולין העיד שבבוגמז שבהרי האטלס היו טובלים. וכך נהג הרה"צ

תורת אמך

רבי דוד מלול שבקומו מהשבעה על הרבנית ע"ה שכל בני המשפחה הלכו לטבול במקוה.

יא. בהבדלה מנהגנו שהאבל מריח מהבשמים, והתקשתי מאי שנא מוצאי שבת שחל ליל תשעה באב, שאין מבדילים, לבין אבל שמנהגנו שאבלים מריחים על בשמים בהבדלה? וראיתי תירוץ נפלא להגאון הרב מאיר מאזוז בהערות לספר ברית כהונה (הערה 4), שאני ט"ב שהוא זכר לביטול הקטרת וכמו יסד המקונן בליל ט"ב וחלילה לעגומים אבלים השוממים וכו' להריח עצי בשמים עת קטרת הסמים בוססו יהירי לאומים וכו'. ועוי"ל דשאני ט"ב שכיון שחייב בחמשת עינים לא כן באבל תוך ז' דמדינא מותר גם בבשר ויין כידוע.

מנהגי החודש והשנה

א. בשבתות במשך החודש אין אוכלים בשר, באבלות על אב ואם ואילו על שאר קרובים הקלו להם באכילת בשר עוף. בבוגמז ובעיר איליגי לא אכלו חודש ימים בשר גם כאשר הסתלק תלמיד חכם מופלג. ובמוגאדור אין אוכלים בשר כל החודש, בפאס ומכנאס, נוהגים לאכול בשר גם בתוך השבעה חוץ מיום הראשון לקבורה (רבי ניסים שריקי). וכ"כ בספר נוהג בחכמה (עמוד יב אות ה). ומנהג פאס

תורת אמך

אוכלים בשר ושותין יין בשבעה. והגר"ש משאש זצ"ל כתב בשו"ת שמש ומגן (ח"ד יו"ד סימן כז), שאין אוכלים בשר רק בשבעה, ואחריה אוכלים בשר בין בשבת ובין בחול. וכך הוא מנהג מכנאס. והיו שלא אכלו בשר אף בשבת עצמה במשך החודש, (ר' משה סבאג שליט"א רב מושב ישרש).

ב. יש שנהגו שלא לגזוז ציפורנים, מ"מ לפני נטילת ידיים יראה שאין לו לכלוך תחתיהן מכיון שחוצצות. וכן אין מסתפרים שלשים יום. כמובא בשו"ע (יו"ד ש"צ ס"ז) וכתב הגר"י משאש זצ"ל באוצר המכתבים (ח"א תשובה תע"ט), אבל בתוך ל' יום שחל חופת בתו דלא עדיף מסנדק ואבי הבן שגם הם אסורים בתספורת.

ג. מנהגנו שאין קונים בגדים חדשים במשך חודש ימים, והרה"צ רבי אברהם אבוהצירא זצ"ל הקפיד בשנה הראשונה שלא לקנות בגד חדש, רק בלית ברירה אז היה קונה ונותן לאחר תחילה ללבוש או שמניחו על גבי קרקע וכיוצא, ואז לובשו. וכן מנהג בעיר בני מלאל, ובעיר קזבלנקה. (הרה"ג יחיאל בוחבוט). והיו כאלו שלא צבעו את ביתם במשך השנה, וכן הוא מנהג עיר פאס (הרה"ג שלמה אבן דנאן שליט"א).

ד. איתא במסכת ברכות (עמוד נח ע"ב), ת"ר הרואה קברי ישראל אומר ברוך אשר יצר אתכם בדין וזן אתכם בדין וכו', מר בריה דרבינא מסיים בה משמיה דרב נחמן, ויודע מספר כולכם והוא עתיד

תורת אמך

להחיותכם ולקיים אתכם ברוך מחייה המתים. ובטור (או"ח סימן רכד), הזכיר שם ומלכות בפתיחה ובחתימה, וכן פסק בש"ע (או"ח סימן סעיף יא), הרואה קברי ישראל אומר בא"י אמ"ה אשר יצר אתכם בדין וכו' וכתב בש"ע (סעיף יב), כי ברכה זו דוקא משלשים יום לשלושים יום וכתב בשו"ת מים חיים (ח"ב סימן פז עמוד לח), שמנהגנו בכניסה לבית עלמין שאין מברכין ברכת אשר יצר אתכם בדין כדין שאר ברכות הראיה, וכ"כ בספר אוצה"ד (אות ב), וז"ל הנכנס לבית עלמין מברך בא"י אמ"ה אשר יצר וכו' ועכשיו אין מנהג לברך ברכה זו. ושמעתי מהגר"י מאמאן שהמנהג במרוקו לא לברך כלל ברכת אשר יצר אתכם אפילו ללא שמ"ו. וכן מנהג יהודי בבל כמובא בספר קיצור שולחן ערוך מהדורת הגר"מ אליהו זצ"ל (עמוד 590). ומנהג יהודי תונס לברך ברכה זו בשו"מ ראה בספר עלי הדס (פרק כג אות ה).

ה. אבל מחויב במשלוח מנות לאחד ולא יותר כפסק הש"ע (או"ח סימן תרצו ס"ו), ובדין שאבל יקבל משלוח מנות כתב הרמ"א (גם ביו"ד סימן שפה ס"ג), ואסור לשלוח מנות לאבל על אביו ואמו כל י"ב חודש ואפילו בשבת במקום שנהגו שלא לשאול בשלומו (מהרי"ל), ושמעתי מהרה"ג רבי שלמה אבן דנאן שבפאס לא היו שואלים בשלום האבל במשך כל השנה, וכדי שלא יפגע שואלים בלשון רפה, איך המצב רוח? ומכאן המנהג שנהגו יהודי מרוקו שאין לשלוח לאבל בתוך השנה על הוריו או בתוך שלשים לשאר קרובים, מפני שיש בכך כדרישת שלום ושמחה, אלא אם הוא עני שרי כמובא בשו"ת עמק יהושע להגר"י מאמאן (ח"א סימן י"ח). וכך כתב ר' שאול נחמיאס בספרו

תורת אמך

וישמע שאול (דף כח עמ' א') וכ"כ בספר בן איש חי (ש"א פרשת תצוה אות י"ח).

ו. במערב היו שני מנהגים בדין עליה לבית העלמין ביום פקודת השבעה, יום השלושים, יום השנה, שחלו בימים שאין נופלים על פניהם (כגון, ביומי דניסן, חוה"מ, חנוכה, ופורים). פסק ר' שלום משאש בשו"ת שמש ומגן (ח"ד אור"ח סימן סו). בשאלה שנשאל ע"י ר' שמעון ביטון רבה של בית שמש, והשיב דמנהג ידוע בכל מרוקו שעולין לבית עלמין ביום פקידה בימי חנוכה, חודש ניסן, וחוה"מ סוכות וכו' וכך כתב ר"ע אבורביע בספרו נהגו העם (אבלות אות מד), שהוא מנהג ירושלים, ואין פוצה פה, עכ"ל. (הובא גם בספר "שם משמעון" לר"ש ביטון) ונראה לענ"ד שכן הוא מנהג מכנאס וצפרו. ושמעתי שהרה"צ המקובל ר' דוד דהן שליט"א רב דמושב שפר נוהג לעלות כל שנה לבית העלמין בנתיבות לאזכרת אביו שחל בניסן (מפי בנו ר' אריה הי"ו). אבל מרן בבית יוסף (סימן קיד), כתב משם אורחות חיים והכל בו, דאין עולין לבית הקברות. וכך הוא המנהג בע"ת מראכש שלא לעלות בימי המועד מלבד הילולא של צדיק. (הערות למגן אבות יו"ד עמוד שצו אות מג). וכן בעיר בני מלאל לא עולין לבית עלמין. (הרה"ג יחיאל בוחבוט). ובספר מועד לכל חי (סימן זך אות יא), כתב בשם מלוה כסף שלא עולים לבית הקברות בחנוכה ומי שיש לו יארצייט ילך לפני חנוכה. וכתב הרב בן איש חי (ש"ד וישב אות כב), בחנוכה אין הולכים לבית הקברות ביום יארצייט, כנהוג. ומי שיש לו יארצייט בתוך ימי חנוכה ילך קדם חנוכה. אבל הולכין להשתטח על קברות הצדיקים זיע"א. וכן המנהג פה עירנו, שהולכין על מצבת אדונינו יהושע כהן גדול בתוך ימי

תורת אמך

חנוכה, בערב ראש חודש, עכ"ל. ור' יוסף משאש כתב אין מבקרים בבית הקברות כל חודש ניסן, משום שימים אלו הם ימים טובים (מים חיים משאש ח"ב ס' קלב). אומנם המנהג בע"ת מראכש שלא לעלות בימי המועד מלבד הילולא של צדיק. (הערות למגן אבות יו"ד עמוד שצז אות מג). וכן המנהג בעיר פאס לא ביקרו בבית החיים העלמין בחול המועד כמובא בספר מגן אבות (עמוד תסד אות כא). וכן מנהג אלג'יר (לקץ הימין, חסד ואמת. עמוד 36). ומה גם שעליה לבית עלמין גורם צער ובכיה בזמן של מועד. וכן הוא המנהג בתאפילאלת, ובאלג'יר. (הרה"צ פינחס שניאור שליט"א) ושמעתי מהגר"י מאמאן שליט"א שנשים לא יעלו לבית העלמין בימים אלו כיון שהן רגישות ויכולות להגיע לבכי ואזי יכולים גם הגברים לבכות אחריהם לכן עדיף שלא יעלו בר"ח וחוד"מ.

ז. ביום אזכרה יש מקיימים סעודה או שאר מיני ברכות ונוהגים לחלק את האדרא זוטא בין הציבור, ואם יש תלמיד חכם אומר דברי תורה.

ח. בעליה לבית העלמין אומרים תהלים מאלפא ביתא לפי האותיות שם הנפטר ושם אימו ואותיות נשמה וקר"ע שט"ן. ובימים שאין תחנון אומרים אותיות נשמ"ה נחת, ואומרים קדיש יהא שלמא וכו'. ומשניות אותיות נשמ"ה. וזוהר אמר ר' אבא וכו'. ומקימים השכבה ואמירת קדיש על ישראל.

תורת אמך

ט. יום האזכרה שיוצא בחול המועד, מקיימים האזכרה בקריאת אדרא רבה וקריאת תהלים לפי שם הנפטר, ומברכים על מיני ברכות (מפי הרה"צ יהושע מאמאן והרב מאיר אסולין). וכן מנהג תונים ראה בספר נפש חיה (עמוד עא), להגאון רבי רפאל כדיר צבאן זצ"ל

י. קביעת יום האזכרה על ההורים לענין תענית וקדיש הינו אחר יום המיתה ולא יום הקבורה. כ"כ בנהגו העם (אבלות אות מו)

יא. מנהגנו שהבנים ביום האזכרה, אם יש בכוחם עושים תענית. כ"כ בבית יוסף (סוף סימן שעו), והביא בשם הספר כל בו (הלכות אבלות דף פח רע"ב), בשם מהר"ם, שכתב שמצווה להתענות ביום שמת אביו או אמו, וכתב המגן אברהם (סימן תקסח סק"כ), שאינו אלא מנהג. והוסיף בסידור לימודי ה' לר' יעיש קריספין (עמוד 202), שמנהגנו להתענות ביום שנפטרו בו הוריו ורבו המובהק, וכ"כ בשו"ת שושנים לדוד (סימן יא עמוד צו), ובשו"ת מים חיים (ח"א או"ח עמוד קעו), ובשו"ת והשיב משה מלכה (סימן כו), כתב ששימש גדולי הרבנים בראבט וקזבלנקה, וראה שביום הזכרון לא משום אבלות נוהגין כן, אלא משום שבאותו היום שמת בו אביו או אמו איתרע מזליה של הבן ולכן נהגו להתענות, ולהרבות בתפלה ותחנונים ולמוד תורה ונתינת צדקה, כדי להמתיק הדין וכו', וכתב הגר"ח פלאג"י זצ"ל בספרו חיים ביד (סימן קטז), אפילו הנפטר הוא צדיק גמור עושים כל התיקונים, כי סגולה היום אינה דוקא תיקון לנפטר, אלא גם ובעיקר לחיים שיחזרו בתשובה, ומחזיק

תורת אמך

ידי לומדי תורה לעילוי נשמת הוריו, הרי הוא זוכה על ידם, שהם בעולם העליון יתפללו בעדו ע"כ. וכן נהגו בעיר מראכש ובהרי האטלס (הרב מאיר אסולין). וכן נהג הגר"י מאמאן ביום פטירת אביו ואמו, מלבד השנים האחרונות שנחלש. ואם חל יום היורצייט על אביו או אמו בחנוכה פורים או חודש ניסן, כתב בשו"ת שאלו לברוך לר' ברוך בן אברהם טולידאנו זצ"ל (יו"ד סימן יד), וכן עשיתי בפטירת מו"א זצ"ל שהייתה שנה א' מעוברת והנחתי התענית עד החודש שמת והיה חודש ניסן ונפטרת מתענית. ועם שכתבתי בהלכות (או"ח סימן יא). דיש להתענות בחודש ניסן היארציאט לא כתבתי רק להלכה ולא למעשה. ואילו בנו ר' פנחס שם בהקדמה כתב שאם התחיל שנה אחת להתענות עדיף שימשיך ולא יבטל אפילו שחל בניסן.

יב. בשנה מעוברת צריך להתענות באדר ב' כנפסק בש"ע (או"ח סימן תקס"ח ס"ז), והרמ"א (יו"ד סימן תב הלכה יב), כתב שמתענה באדר א', וכתב הגר"י משאש זצ"ל בשו"ת מים חיים (ח"ב או"ח סימן קכד), והמנהג כדעת מרן ז"ל, שמתענה באדר ב'.

יג. אין עורכים לקטנים שנפטרו ל"ע אזכרה ותפלה בבית האבל, כן הוא המנהג בהרי האטלס ומראכש, ויש שנהגו רק מי שניפטר ל"ע מגיל עשרים לערוך אזכרה (הרב מאיר אסולין). וכתב בשו"ת פרחי כהונה (יו"ד סימן מד), בפחות מגיל עשרים אין עושים תפלה בבית האבל וכו' והטעם שאין בית דין של מעלה מעניש בפחות מגיל עשרים, והעיד הרב שכן ראה בכל המקומות אשר ראו עיני וכו' וכתב בספר נוהג

תורת אמך

בחכמה (עמוד יט), אם ימות בחור או בתולה בפחות מגיל עשרים אין מתפללין ערבית בבית האבלים, עכ"ל. וכן מנהג יהודי מצרים כמובא בספר נהר מצרים (אבלות סימן קסג). ובפאס נהגו לערוך אזכרה מגיל הבר מצוה (הרה"ג שלמה אבן דנאן שליט"א). וכן מנהג תאפילאלת (הרה"צ פנחס שניאור). והעיר צפרו, ע"י בספר נהגו העם (אבלות אות מב) וכן מנהג יהודי תונים שאין לדרוש על נפטרים, בפחות מגיל בר מצוה כמובא בספר לב שמחה להרה"צ רבי שמעון חיררי שליט"א (יו"ד סימן יד).

יד. ביום האזכרה נוהגים להדליק נר לכבוד הנפטר, ומסופר על הגאון רבי בן ציון אבא שאול זצ"ל שנהג מידי שנה ביום הושענה רבה לערוך לימוד עם תלמידים בביתו למשך כל הלילה לסיבת אזכרה לחמתו ע"ה, שנה אחת הרב שכח להדליק נר, והנה רעייתו הרבנית הדסה ע"ה, ראתה בחיזיון את אמה ששאלה את ביתה, מדוע הרב לא הדליק נר לע"נ? איני יכולה בגלל זה להשתתף עמכם בלימוד? מיד ניגשה הרבנית לרב ושאלה אותו מדוע לא הדליק נר? הרב התפלא והשיב שאכן שכח להדליק נר, ואז הסביר הרב לתלמידים, איך המנוחה יכולה להיות עמנו בעולם העשיה והרי מנוחתה בעולם האמת? אלא בהדלקת הנר, שהאש בנר הינו רוחני ומכח האש יכולה הנשמה להמשיך עצמה לבא ולהנות מלימוד תורה (מפי הרה"ג שאלתיאל שליט"א).

תורת אמך

הנהגות בבית העלמין

א. אין נוהגין קלות ראש בבית עלמין, ובכלל הדבר אין מעשנים, אין להתפלל בתוך ד' אמות של הנפטר משום לועג לרש. הגמרא בברכות (דף יח.) מביאה מעשה בר' חייא ור' נתן שהלכו בבית הקברות וציציותיו של ר"ח היו נגררות על גבי הקברים שאסור עי"ש. וכתב רש"י ומה שנוהגים כיום להתפלל בציון הרשב"י משום שרשב"י טמון מתחת למבנה (מבנה זה נבנה ע"י מהר"ם גלנטי). וללמוד לעילוי נשמת הצדיק מותר, מלבד קריאת שנים מקרא ואחד תרגום משום שחיוב הוא.

ב. בעת שפוקדים את הקבר בבית החיים, מנהגנו שנושקים הקבר ואומרים תהלים, משניות, השכבה וכו'.

ג. יש הנוהגים להניח אבן על המצבה בעת הביקור בבית העלמין, כמובא בספר נוהג בחכמה לגר"י בנאים (עמ' ק"פ), וז"ל דכן היה המנהג במרוקו כשהולכים להשתטח על הקברים מניחין אבן על גבי הקבר, והמוני העם רגילין לומר הטעם, דכשתבוא הנשמה לקבר יודעת כל אבן מי הניחה שם, ומפני מה בא להשתטח, וכשעולה הנשמה למרום מבקשת עליו רחמים, עכ"ל. ונראה דזה הוא מנהג פאס ורבאט, (הרה"ג שלמה אבן דנאן שליט"א). וכ"כ בספר הלכה ברינה (עמוד ריג), בביאור מקור ברוך הערה ב', כשירצה לילך מלפני הקבר,

תורת אמך

יניח עשב או צרור על קברו להראות שהוא היה שם על הקבר, וזה משום כבוד המת. והיו אנשי מעלה כשהגיעו לבית העלמין לקחו אבן ומניחים על המצבה ומקישים בה בשעת תחינתם, (ר' אליהו כהן שליט"א, רב ק"ק "ברית שלום" פ"ת). ואילו במראכש ובוגמז לא נהגו מעולם להניח אבנים על המצבה כמובא כמובא בשו"ת דרכי דוד (יו"ד סימן טז עמוד רד), (הרב מאיר אסולין). ומורנו הגאון הרב שלום משאש זצ"ל אמר שמנהג מקנאס שאין מניחים, בהנחת אבנים ע"ג המצבות (מפי הגר"א אברזיל).

ד. אשה בזמן וסתה אין ראוי שתיכנס לבית העלמין, כמו שכתב ר' יוסף משאש זצ"ל בספרו אוצר המכתבים (ח"א מכתב שלי"ה), וז"ל: דבר זה הביאו בעל הפתחי תשובה (יו"ד סי' קצ"ה סק"י"ט) וז"ל: כתב בספר חמודי דניאל כ"י, נהגו הנשים שלא לילך לבית החיים להתפלל בימי נדתם, ונכון הוא, עכ"ל. עי"ש. משמע שאין זה מדינא, אלא מנהג נשים, וכן נהגו גם בעירנו (מכנאס), וחושבים אותו הנשים לאסור חמור, וזכורני שראיתי כתוב באריז"ל הקדוש זיע"א אזהרה גדולה על זה. ובספר אבני שהם (ח"א עמוד תרכב), הביא בשם הספר כנסת יחזקאל (מערכת הנו"ן עמוד פט), שמנהג בגדאד שאפילו על קברי הצדיקים אין הנדות משתטחות עד שיטבלו. וראה בזה בספר נוהג בחכמה (עמוד קעד אות טז). ויש נשים שאחר שפסק הוסת, למרות שעדין לא טבלו, נכנסות לבית עלמין (הרב שלמה אבן דנאן והרב מאיר אסולין).

ה. הנהגה טובה. כתב בספר פלא יועץ (ערך טהרה), וז"ל אזהרה שמענו כשהולך לבית הקברות לקבורת מת וכדומה, כדי שלא יתאחזו

תורת אמך

בו הקליפות ורוח הטומאה, שאם הוא טמא מצא מין את מינו ונעור,
וכן ביותר צריך להזהר כשחוזר מבית הקברות, תכף יטבול להעביר
רוח הטומאה מעליו.

ת.ו.ש.ל.ב.ע